

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June / Haziran 2020, 24 (1): 141-165

Kur'ân'da Geceye Dair Kavramlar ve Eylemler

Concepts and Actions about The Night in The Qur'ân

Fatih Tok

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Professor, Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology, Dep. of Tafsîr
Eskişehir / Turkey

fatihtok25@gmail.com orcid.org/0000-0003-4881-5455

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 9 March / Mart 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 5 May / Nisan 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 24 **Issue / Sayı:** 1 **Pages / Sayfa:** 141-165

Cite as / Atıf: Tok, Fatih. "Kur'ân'da Geceye Dair Kavramlar ve Eylemler [*Concepts and Actions about The Night in The Qur'ân*]". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal 24/1 (Haziran 2020), 141-165.

<https://doi.org/10.18505/cuid.700816>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Abstract: In the Qur'ân, the night which encompass half of human life, is expressed by various concepts. From sunset to sunrise (night), various moments of the time frame are also named with different words and concepts. On the other hand, besides sleep and rest, some worship and actions that are asked to be done at night are also mentioned in the Qur'anic verses. Also sleep at night and the night itself is mentioned as a proof of Allah and an important blessing for us. When we say "night", people first think of sleep and rest. However, as it is understood from the Qur'anic verses, the night should not be seen only as a sleep time and rest time. Such that one of the first commandments to the Prophet Muḥammad was to wake up at night and perform various worship and deeds. Also, it is emphasized in the Qur'ân that night worship and actions influence and leave permanent impacts on human being. In this context, in this study, we tried to identify the concepts and expressions stated in the Qur'ân expressing the night-time or the time slices in it by taking into account the references in the Qur'anic verses. Moreover, we have also examined worship and actions performed or recommended to do at night. Again, we have researched how the worship and actions performed in the calm and darkness of the night will contribute to human being. Thus, we tried to determine how the Qur'ân addresses the "night" which is the preparation time for the next day and the assessment time of the previous day.

Summary: One lives half of his life during the day and the other half at night. However, he plans his daily tasks mostly according to daytime, and spends his nights mostly for sleep and rest. On the other hand, sparing the night completely for sleep and rest means that a long period of life passes passively by. That is why we have decided to do a night-time study that expresses an important time frame for human being. Although there are some ḥadīth about the importance of night worship in the sources, we tried to conduct our research within the framework of the Qur'anic verses about the night. To determine the meaning and the importance attributed to the night by the Qur'ân, we have examined the Qur'anic verses referring to night-time, night events and worship and actions that are desired to be done during these times. We concluded our research by making use of the main sources of tafsīr and relevant copyrighted works, articles, papers and encyclopedia articles.

During the research we saw that the Qur'ân refers to the night and some time periods in it with different names. In this context, we see that concepts such as *lejl* (ليل), *beyāt* (بيات), *fajr* (فجر), *seḥar* (سحر), *ḡāsik* (غاسق), 'ashiyy (عشي) and *asīl* (اصيل) are used in the āya. In many Qur'anic verses, phrases referring an entire day with specific composition such as day-night and morning-evening are used. In the composition of day and night, night is always mentioned first. In the compositions in the form of morning-evening, we see that sometimes the morning is mentioned first, and sometimes the evening. In addition to these, there are expressions such as before the sunrise, sunset, stay until evening that evokes night-time in the Qur'ân.

Another point that draws attention in the research is that there are vows on the night or on certain times in the night in the Qur'ân. We can say that the vows in question are an indication of the importance that Allah gives to the night and some time in it. In fact, Allah points to the night, the functions of the night and its relationship with the day as a āyah (proof) of his existence, might and uniqueness.

On the other hand, there are many good and bad historical events that happened during the night in the Qur'ân. First of all, it should be noted that the beginning of the waḥy (divine revelation), which is one of the biggest historical events, took place at night. The Qur'ân describes this night, which is mentioned as Laylat al-Qadr, as better than a thousand months. Again, it is mentioned in the Qur'anic verses that Prophet Moses and Lūṭ left their countries by taking advantage of the darkness of the night with the believers to get rid of the evil of the oppressors. Also, deniers sometimes chose especially the night-time to carry out cheats and traps for the prophets and believers, and even attempts to assassinate. The fact that the night is dark, quiet and calm obscures such negative actions. For this reason, the Qur'ân recommended to take refuge in the Lord of the daybreak from the evil of the darkness.

The research demonstrates that the Qur'an asks people to perform various worships and actions in certain time periods of the night. In fact, even in the early days of wahy, the Prophet was commanded to wake up at night and perform some worship and actions. In this context, he was asked to pray at night, read the Qur'an by contemplating and understanding, and chant the name of his Lord. Actually, the Prophet is prepared for the heavy responsibility he took spiritually with such actions that he performed at night. Because a strong spirit and mind are necessary for facing up to what will happen during the next day. It is already stated in the Qur'an that getting up at night has effective and permanent effects on people. Again, during the prophethood, The Prophet has advised to perform some actions such as sajdah (prostration), qiyam, tasbeeh and tahajjud salat (night prayer) -as a special night prayer- during the night.

In the Qur'anic verses examined, some prayers and actions are asked to do at night and day regardless of time. Especially three of the farq of prayer (salat), namely evening, 'isha' and fajr prayer (salat), are performed during the time defined as night. In addition, some aspects such as du'a' (prayer), istighfar (ask for forgiveness), sadaqa and da'wah (call) are mentioned in the Qur'anic verses. It is an order or recommendation that all this be done at night as well as during the day. Especially for istighfar which means to ask for forgiveness, it is mentioned the time of dawning.

As a result, we can say that there are some special features that make the night different from daytime. For instance, it prepares a suitable environment to sleep and rest for one who is tired mentally, spiritually and physically after the daytime; as the night has features such as darkness, silence and tranquility that man needs to rest and be calm. On the other hand, Allah does not want the night, which means half of human life, to be spent entirely with sleep and rest. As, one rests not only his body but also his mind and soul in the quiet and calm atmosphere of the night, Hereby, human-being starts the next day with a more vigorous mind, spirit and body. At night-time, while making an evaluation of the previous day's deeds and actions, people are also prepared spiritually and mentally for the next day's works.

We can say that worship and deeds performed at night are more sincere than those performed during daytime, because man stays alone with his nafs and his Lord at night, away from the eyes. This can keep people away from riyā (pretension) and vanity that invalidates their deeds. Man's waking up and worshiping his Lord at a time when everyone is asleep shows his ikhlāş and sincerity. All these indicate that the time of responsibility for man is not limited to daytime. For this reason, people should think day and night together within the framework of his responsibilities and do their work accordingly.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Āya (Proof), Night, Action, Worship.

Kur'an'da Geceye Dair Kavramlar ve Eylemler

Öz: Kur'an'da, insan hayatının yarısını oluşturan gece vakti çeşitli kavramlarla ifade edilmektedir. Güneşin batışından doğuşuna kadar olan zaman diliminin (gece) çeşitli anları da farklı kelime ve kavramlarla isimlendirilmiştir. Öte yandan âyetlerde, uyku ve istirahat yanında gece vaktinde yapılması istenen bazı ibadet ve eylemlere de değinilmiştir. Yine gece ile gece vakitlerindeki uyku, Yüce Allah'ın kudretinin bir âyeti ve bizler için önemli bir nimeti olarak zikredilmiştir. Zaten gece denilince insanın aklına ilk olarak uyku ve dinlenme gelmektedir. Ancak âyetlerden anlaşıldığına göre gece, sadece uyku ve dinlenme zamanı olarak görülmemelidir. Öyle ki Hz. Peygamber'e gelen ilk emirlerden biri, gece kalkıp çeşitli ibadet ve amel-lerde bulunması olmuştur. Kur'an'da ayrıca gece yapılan ibadet ve eylemlerin, insan hayatında etkili ve kalıcı izler bıraktığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda araştırmamızda, âyetlerdeki atıfları dikkati alarak, öncelikle Kur'an'ın gece vaktini ya da ondaki zaman dilimlerini ifade etmekte kullandığı kavram ve ifadeleri tespit etmeye çalıştık. Keza gece vakitlerinde yapılan ya da yapılması tavsiye edilen ibadet ve eylemleri inceledik. Yine gecenin sükûnet ve karanlı-

ğında yapılan ibadet ve eylemlerin insan hayatına nasıl bir katkı sağlayacağını araştırdık. Böylelikle önceki günün muhasebe ve değerlendirmesi, gelecek günün ise hazırlık vakti olan gecenin, Kur'an tarafından nasıl bir perspektifle ele alındığını tespit etmeye çalıştık.

Özet: İnsan, hayatın yarısını gündüz yarısını ise gece vakitlerinde yaşamaktadır. Bununla birlikte işlerini daha çok gündüz vakitlerine göre planlamakta, gecelerini ise ekseriyetle uyku ve dinlenmeye ayırmaktadır. Öte yandan insanın geceyi bütünüyle uyku ve dinlenmeye ayırması, onun için hayatın uzun bir döneminin pasif bir şekilde geçmesi anlamına gelmektedir. İşte bu nedenle, insan için önemli bir vakit dilimini ifade eden gece vaktiyle ilgili bir araştırma yapmaya karar verdik. Her ne kadar kaynaklarda, gece vakti ibadet etmenin önemine dair bazı hadis rivayetleri nakledilse de biz araştırmamızı, geceyle ilgili âyetler çerçevesinde yapmaya çalıştık. Kur'ân'ın geceye yüklediği anlam ve önemi tespiti için ise hem gece vaktine hem de geceleyin gerçekleşen hadiseler ve bu vakitlerde yapılması istenen ibadet ve eylemlere atıf yapan âyetleri inceledik. Araştırmamızı, temel tefsir kaynakları ile konuyla ilgili telif eser, makale, tebliğ ve ansiklopedi maddelerinden istifade ederek neticelendirdik.

İnceleme esnasında gördük ki Kur'ân, farklı isimlerle gece ve ondaki bazı zaman dilimlerine işaret etmektedir. Bu bağlamda âyetlerde gece vakitleri için *leyl* (ليل), *beyât* (بيات), *fecr* (فجر), *seher* (سحر), *ğâsik* (غاسق), *aşiyî* (عشي) ve *esîl* (اصيل) gibi kavramlar ya da bunların türevlerinin kullanıldığını görüyoruz. Birçok âyette ise, gece-gündüz veya sabah-akşam gibi bir günün tamamını ifade eden terkipler kullanılmaktadır. Gece-gündüz terkiplerinde ise her zaman önce gece zikredilmektedir. Sabah-akşam şeklindeki terkiplerde ise, bazen sabah bazen akşam vaktinin önce zikredildiğine şahit oluyoruz. Bunun yanında Kur'ân'da gece vaktini çağrıştıran, *güneş doğmadan önce*, *güneşin batışı*, *akşamlamak* gibi ifadeler yer almaktadır.

Araştırmada dikkat çeken bir diğer husus ise, Kur'ân'da geceye ya da ondaki belli vakitlere yemin edilmiş olmasıdır. Söz konusu yeminlerin, Allah'ın gece ve ondaki bazı vakitlere verdiği önemin bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Hatta öyle ki Allah (cc), geceyi, gecenin fonksiyonlarını ve onun gündüzle olan ilişkisini, varlığının, kudretinin ve birliğinin bir âyeti yani delili olarak göstermektedir.

Öte yandan Kur'ân'da, gece vakitlerinde gerçekleşmiş iyi kötü birçok tarihî hadiseden bahsedilmektedir. Öncelikle belirtelim ki, en büyük tarihî olaylardan biri olan vahyin başlangıcı bir gece vaktinde olmuştur. Kur'ân, Kadir gecesi olarak zikrettiği bu geceyi bin aydan daha hayırlı olarak nitelemektedir. Yine âyetlerde haber verildiğine göre Hz. Musa ve Hz. Lût, zalimlerin kötülüklerinden kurtulmak için inananlarla birlikte gece vaktinin karanlığından istifade ederek ülkelerini terk etmişlerdir. Keza kimi zaman da inkârcılar, peygamberlere ve iman edenlere yönelik hile ve tuzaklarını hatta suikast girişimlerini gerçekleştirmek için özellikle gece vakitlerini seçmişlerdir. Gecenin karanlık, sessiz ve sakin olması bu tür eylemler için bir örtü vazifesi görmüştür. Bu sebeple Kur'ân, gecenin şerrinden sabah aydınlığının Rabbine sığınmayı tavsiye etmiştir.

Araştırma gösterdi ki Kur'ân, gecenin belirli zaman dilimlerinde insana çeşitli sorumluluk, ibadet ve eylemler yüklemektedir. Öyle ki daha risaletin ilk zamanlarında vahiy Hz. Peygamber'e, gece kalkıp bazı ibadet ve amellerde bulunmasını emretmiştir. Bu çerçevede geceleyin namaz kılması, düşünüp anlayarak Kur'ân okuması ve Rabbinin adını zikretmesi istenmiştir. Aslında Hz. Peygamber, geceleyin yaptığı bu tür amellerle, manevî açıdan üstlendiği ağır sorumluluğa hazırlanmaktadır. Zira sonraki gün yaşanacak olanlar için güçlü bir ruh ve zihin gereklidir. Zaten Kur'ân da gece kalkışının insanda etkili ve kalıcı etkiler bıraktığını ifade etmektedir. Yine risalet sürecinde Hz. Peygamber'e, gündüzleri olduğu gibi geceleri de *secde*, *kıyam*, *tesbih* gibi ameller ve geceye özel bir namaz olarak *teheccüd* tavsiye edilmiştir.

İnceleme konusu olan âyetlerde bazı ibadet ve amellerin zaman gözetmeksizin gece-gündüz, sabah-akşam yapılması istenmektedir. Özellikle farz namazların üçü yani akşam, yatsı ve sabah namazı gece olarak tanımladığımız vakit içerisinde kılınmaktadır. Bu yanında âyetlerde *dua*, *istiğfar*, *infak* ve *tebliğ* gibi bazı hususlar da zikredilmektedir. Tüm bunların gündüz olduğu gibi geceleyin de yapılması emir ya da tavsiye edilmektedir. Bahsedilenlerden özellikle istiğfar yani bağışlanma dileği için ise, özellikle seher vakti zikredilmiştir.

Sonuç olarak, geceyi gündüzden farklı kılan kendine has bazı hususiyetleri olduğunu söyleyebiliriz. Gece, gündüz zihnen, ruhen ve bedenen yıpranan insanın uyuyup dinlenmesi için uygun bir ortam hazırlamaktadır. Zira gece, insanın dinlenmek ve sükûnet bulmak için ihtiyaç duyduğu karanlık, sessizlik ve sükûnet gibi özelliklere sahiptir. Fakat Allah, insan ömrünün yarısı anlamına gelen gecenin tamamen uyku ve dinlenme ile geçirilmesini de istememektedir. Keza insan, gecenin sessiz ve sakin ortamında sadece bedenini değil aynı zamanda zihnini ve ruhunu da dinlendirmektedir. Böylelikle ertesi güne, daha dinç bir zihin, ruh ve bedenle çıkmaktadır. Yine gece vaktinde insan, bir yandan önceki günün amel ve eylemlerinin muhasebesini yaparken, bir yandan da sonraki günün işlerine ruhen ve zihnen hazırlanmış olmaktadır.

Gece yapılan ibadet ve amellerin, gündüz vakitlerinde yapılanlara göre daha çok samimiyet içerdiğini söyleyebiliriz. Zira insan gece vakitlerinde, gözlerden uzakta nefsi ve Rabbiyle başa kalmaktadır. Bu durum ise insanın, amellerini boşa çıkaran riya ve gösterişten uzak kalmasını sağlayabilir. İnsanın, herkesin uyuduğu bir vakitte nefsinin galip gelerek kalkıp Rabbinin ibadet etmesi, onun ihlas ve samimiyeti göstermesi açısından önemlidir. Tüm bunlar göstermektedir ki insanın sorumluluk vakti gündüzle sınırlı değildir. Bu sebeple insan, üstlendiği sorumluluklar çerçevesinde gündüz ile geceyi birlikte düşünmeli ve çalışmalarını ona göre yapmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Âyet (Alâmet), Gece, Eylem, İbadet.

Giriş

İnsan, en kıymetli sermayesi olan zamanını ekseriyetle gündüz vakitlerine göre planlamakta, gecelerini ise daha çok uyku ve dinlenmeye ayırmaktadır. Hemen ifade edelim ki sınırlı bir zaman hayat süren insanın geceyi bütünüyle uyku ve dinlenmeyle geçirmesi, hayatının uzun bir bölümünün pasif hatta âtlı geçmesi anlamına gelmektedir.¹ Bu açıdan bakıldığında gece, insan için, hayatın yarısı anlamına gelen önemli bir vakit dilimini ifade etmektedir.

Gece ile ilgili yaptığımız kısa bir araştırma bizleri, Kur'an'ın geceye verdiği önem ve ona yüklediği anlam üzerine bir inceleme yapmaya sevk etti. Zira insan için önemli bir zaman dilimini ifade eden gece hakkındaki Kur'an'ın değerlendirmeleri, her konuda onu rehber edinen Müslümanlar için önem arz etmektedir. Kur'an'ın geceye yüklediği anlam ve önemin tespiti için ise, hem gece vaktine hem de geceyin gerçekleşen hadiseler ve yapılması istenen ibadet ve eylemlere atıf yapan âyetleri inceledik.

İncelemeler gösterdi ki Kur'an, farklı bağlamlarda ve farklı isimlerle hem geceye hem de ondaki bazı zaman dilimlerine yer vermektedir. Keza Kur'an'da, gece vakitlerinde gerçekleşmiş olan bazı tarihî hadiselerle değinildiği gibi,² gecenin belirli zaman dilimlerinde insana yüklenen çeşitli sorumluluk, ibadet ve eylemlerden de söz edilmektedir.³ Hatta öyle ki daha risaletin başlarında Hz. Peygamber'e, gece kalkıp bazı ibadet ve amellerde bulunması emredilmiştir.⁴

Kur'an'da dikkat çeken bir diğer husus ise, geceye ya da onun belli vakitlerine yemin edilmiş olmasıdır.⁵ Söz konusu yeminler, Allah'ın geceye ve ondaki bazı vakitlere verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁶ Öte yandan Allah (cc) Kur'an'da, geceyi, gecenin

¹ Hz. Peygamber de insanın kıymetini bilemeyip aldandığı iki nimetin "sağlık ve boş vakit (zaman)" olduğunu ifade etmiştir. bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Muhibbiddin el-Hatîb ve Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (Kahire: el-Matbaatü's-selefiyye, 1400 h.), "Rikâk", 1 (No. 6412).

² Hûd 11/81; el-Hicr 15/65; Tâhâ 20/77; eş-Şuarâ' 26/52; ed-Duhân 44/3, 23; el-Kadir 97/1-3.

³ el-Müzzemmil 73/1-4; el-İsrâ 17/79.

⁴ el-Müzzemmil 73/1-8.

⁵ et-Tekvîr 81/17; el-İnşikâk 84/17; el-Fecr 89/2, 4; eş-Şems 91/4; el-Leyl 92/1; ed-Duhâ 93/2.

⁶ Vahyin indiği toplumda var olan yemin ifadelerinin Kur'an'da da yer almasının sebeplerinden birinin, üzerine yemin edilen varlığın kıymetini ve önemini göstermek, kadrinin yüceliğini ortaya koymak

fonksiyonlarını ve onun gündüzle olan ilişkisini, varlığının, kudretinin ve birliğinin bir âyeti yani delili olarak sunmaktadır.⁷ Tüm bu hususlar ise, Kur'ân-ı Kerîm'in geceye yüklediği anlam ve öneme dair, kapsamlı bir araştırma yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Konuyla ilgili İlahiyat alanında yaptığımız araştırma, hayatın yarısına tekabül eden geceye dair akademik çalışmaların oldukça az olduğunu ortaya koymuştur. Kur'ân'ın geceye yüklediği anlam söz konusu olduğunda ise, yalnızca *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*'nda sunulan "Kur'ân'ın Zamanın Yarısı Olan Geceye Yüklediği Anlam" adlı tebliğden söz edebiliriz.⁸ Zaman zaman istifade ettiğimiz bu araştırma ise, bir tebliğ sınırları içerisinde kalıp konuyla ilgili detaylara girmemiş, genel ve özlü bilgiler vermekle yetinmiştir. Bu araştırmada ise, Kur'ân'da geceye işaret eden kavramlar ile gece vakitleri içerisinde bahsedilen ibadet ve eylemler üzerine kapsamlı bir inceleme yapılmaya çalışılacaktır.

Hemen belirtelim ki kaynaklarda, gece vakti kalkıp ibadet etmenin önemine dair bazı hadis rivayetleri de nakledilmektedir.⁹ Söz konusu rivayetlere zaman zaman atıflar yapılacak olsa da araştırmamız, geceyle ilgili âyetlerle sınırlı olacaktır. Bu çerçevede, tefsir kaynakları başta olmak üzere konuyla ilgili telif eser, makale, tebliğ ve ansiklopedi maddelerinden istifade ederek, Kur'ân'ın geceye yüklendiği anlam ve önemi tespit etmeye çalışacağız.

Araştırmada ilk olarak gece ile hangi vakit aralığının kastedildiğine ve bu bağlamda Kur'ân'da hangi kavramların kullanıldığına değinilecektir. Ardından hem gündüz hem de gecede ya da sadece gece vakitlerinde yapılması istenen ibadet ve eylemlere temas edilecektir. Tüm bunlar yanında bahsedilen ibadet ve eylemlerin, özellikle gece vakitlerinde yapılmasının insana kazandırdığı ruhsal ve manevî katkılara da işaret edilmeye çalışılacaktır.

1. Gece İle İlgili Kavramlar

İslam dininde bazı ibadetlerin vakitleri ay bazılarının ki ise güneş takvimine göre belirlenmektedir. Yıl, ay ve gün hesaplamaları Hicrî takvime dolayısıyla da Ay'ın hareketlerine göre, namaz vakitleri gibi gün içerisindeki vakit tayinleri ise Güneş'e göre belirlenmektedir. Örneğin oruç, hilalin görüldüğü Ramazan ayında tutulurken, orucun gün içerisindeki başlangıç ve bitişi Güneş'in hareketlerine göre hesaplanmaktadır. Keza hac ve kurban günleri ay takvimine göre, beş vakit namaz vakitleri ise güneş takvimine göre belirlenmektedir. İnceleme konumuz olan gece ise, Dünya'nın Güneş karşısındaki hareketleri sonucunda ortaya çıkan bir zaman dilimini ifade etmektedir.

Öncelikle belirtelim ki *gece* ile, güneşin batışından doğuşuna kadar olan vakit aralığını kastetmekteyiz. Dolayısıyla bu vakit içerisinde, Kur'ân-ı Kerîm'de yer verilen akşam, yatsı ve sabah namazları vakitleri ile sahur yemeğinin yenildiği seher vakitleri girmektedir. Öte yandan Kur'ân'da, zikredilen eylemin gece vaktinde yapıldığını gösteren bazı kelimeler ile geceyi

olarak ifade edildiğini görüyoruz. Bu bağlamda geceye, *fecir* vaktine yapılan yeminlerin de söz konusu vaktin değerini göstermesi açısından önemlidir. bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, (Ankara: TDV Yayınları, 11. Basım, 1997), 169; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, (İstanbul: İFAV, 52. Basım, 2016), 151.

⁷ el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; en-Nahl 16/12; el-Furkân 25/62; er-Rûm 30/23; Yâsin 36/37; Fussilet 41/37; Yunus 10/6.

⁸ Söz konusu tebliğ için bk. Erdoğan Baş, "Kur'ân'ın Zamanın Yarısı Olan Geceye Yüklediği Anlam", *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu* 08-11 Ekim 2015, (Konya: 2016), 1/41-50.

⁹ Hz. Peygamber müminlere, salih kimselerin âdeti olarak ifade ettiği geceleri kalkmayı tavsiye etmiştir. O (s.a.s.), salih niyetlerle gece kalkmanın insanı Rabbine yaklaştıracığını, bu vakitlerdeki ibadetlerle Allah'a yaklaşmanın da kötülöklere kefarete olacağını ve insanı günahlardan koruyacağını haber vermiştir. bk. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. İbrahim İvaz (Matbatü Mustafa el-Elbânî ve evlâdihi, 2. Basım, 1975), "De'avât", 102, (No. 3549). Keza Hz. Peygamber, kulun Yüce Allah'a en yakın olduğu vakitler sorulduğunda, gecenin son kısımları olduğunu ifade etmiştir. bk. Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, thk. Mektebü tahkîki't-türâsi'l-İslâmî (Beyrut: Dâru'l-marife, ts.), "Mevâkîtu's-salât", 35 (No. 571).

çağrıştıran bazı ibareler yer almaktadır. Bu bağlamda aşağıda öncelikle gece ile ilgili kavramları ve gece vaktini çağrıştıran ibare ve ifadeleri inceleyeceğiz.

1.1. Leyl / Leyle / Leyâlî (ليل / ليلة / ليالى):

Sözlükte, “güneşin batışından itibaren tekrar doğuşuna kadar olan arada geçen zamanı” ifade eden *leyl* (ليل) kelimesi, Kur'an'da genellikle zıddı olan *nehâr* (نهار) kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır.¹⁰ Birlikte geldikleri yerlerin hepsinde de gece anlamındaki *leyl*/lafzı önce gelmektedir.¹¹ Araştırmamızın konusu olan *gece* kavramının tam karşılığı olan *leyl* (ليل) kelimesi Kur'an'da, bazen tekil bazen de çoğul olmak üzere doksan iki (92) defa geçmektedir.¹² Kur'an'a göre gece (*leyl*), çeşitli yönleriyle Allah'ın bir âyeti, insan için bir elbise (örtü) ve dinlenme vaktidir. İlgili âyetler de ayrıca gecenin gündüzle olan ilişkisine, onda yapılan iyi kötü amellere, ibadetlere, geçmişte yaşanan bazı tarihî hadiseler ve gecenin insanın emrine amade (musahhar) kılınması gibi hususlara değinilmektedir.¹³ *Kezâ leyl* (gece) kelimesi Kur'an-ı Kerim'de *on gece*¹⁴, *üç gece*¹⁵ veya *yedi gece*¹⁶ ifadelerinde olduğu gibi “ليال” (geceler)¹⁷ şeklinde çoğul olarak da yer almaktadır. Bu kelime, gecenin bir ismi olduğu gibi bazı âyetlerde de *geceleyin* anlamında zaman zarfı olarak gelmektedir.¹⁸

1.2. Beyât (بيات):

Yukarıda açıklanan *leyl* kelimesi gibi *beyât* kelimesi de *gece* anlamını ifade etmektedir. Âyetlerde isim veya zaman zarfı şeklinde “gece vakti, geceleyin” anlamında kullanılmıştır.¹⁹ Kelimenin geçtiği âyetler, azabın yani helâkin inkârcıları özellikle gece vaktinde ve gaflet

¹⁰ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003), 4/113; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. (Kahire: Dâru'l-maârif, ts.), 5/4115. Gece ve gündüzün birlikte geçtikleri bazı âyet örnekleri için bk. el-Furkân 25/62; Lokmân 31/29; Sebe' 34/33; ez-Zümer 39/5; el-Hadîd 57/6; el-Müzzemmil 73/20.

¹¹ Erdoğan Baş, “Kur'an'ın Zamanın Yarısı Olan Geceye Yüklediği Anlam”, *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*, 08-11 Ekim 2015, (Konya: 2016), 1/42; Ahmed Salem Bahammam, “İslâmî Bir Perspektiften Uykü”, çev. Faruk Özdemir, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Temmuz-2013), 366. Öte yandan akşam sabah ya da sabah akşam gibi gecenin bir kısmını ifade ederek tüm güne yapılan vurgularda ise farklı sıralamalar görülmektedir. Örnek âyetler için bk. Âl-i İmrân 3/41; el-En'âm 6/52; el-Kehf 18/28 Sâd 38/18, 31; el-Mü'min 40/46, 55; Meryem 19/11, 62; el-Furkân 25/5; el-Ahzâb 33/42; el-Fetih 48/9; el-İnsan 76/25; el-Â'râf 7/205; er-Ra'd 13/15; en-Nûr 24/36.

¹² Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el-Mucemu'l-müfehres li elfâzî'l-Kur'an*, (Kahire: Daru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1364), 656-657; Baş, “Kur'an'ın Zamanın Yarısı Olan Geceye Yüklediği Anlam”, 42.

¹³ *Leyl* kelimesinin geçtiği âyet örnekleri için bk. el-Bakara 2/164, 187, 274; Âl-i İmrân 3/27, 113, 190; el-En'âm 6/13, 60, 76; el-A'râf 7/54; Yunus 10/6, 27, 67; Hûd 11/81, 114; er-R'ad 13/3, 10; İbrahim 14/33; el-Hicr 15/65; en-Nahl 16/12; el-İsrâ 17/12 78; Tâhâ 20/130; el-Enbiyâ 21/20, 33; el-Hac 22/61; el-Mü'minûn 23/80; en-Nûr 24/44; el-Furkân 25/47, 62; en-Neml 27/86; el-Kasas 28/71, 72; er-Rûm 30/23.

¹⁴ el-Fecr 89/2. âyette geçen *on gece* ile ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda Zilhicce'nin ilk on günü, Muharrem'in ilk on günü, Ramazan ayının son on günü, Allah'ın Hz. Musa'ya Tûr dağındaki otuz güne eklediği on gün, su fişkırın gözeler gibi yorumlar yapılmıştır. Söz konusu anlamlar için bk. Ebu'l-Hasan el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2. Basım, 2007/1468), 6/265; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981), 31/163.

¹⁵ Bahsedilen *üç gece* ifadesi ise aslında üç günü ifade etmektedir. Zira Hz. Zekeriya'ya bir çocuğunun olacağı müjdelendiğinde, bunun alâmeti olarak üç gün konuşamayıp işaretlerle meramını ifade etmesi bildirilmektedir. bk. Meryem 19/10.

¹⁶ Hûd kavminin helak süresinin sekiz gündüz yedi gece sürdüğünü ifade etmek için gelmiştir. bk. el-Hâkka 69/7.

¹⁷ Sebe' süresinde herhangi bir sayı ile sınırlamaksızın geceleri ifade etmek için çoğul kullanılmıştır. bk. Sebe' 34/18.

¹⁸ Yunus 10/24; el-İsrâ 17/1; ed-Duhân 44/23.

¹⁹ el-A'râf 7/4, 97; Yunus 10/50. İnsanın özellikle geceleyin barındığı bir mekân olması hasebiyle eve de aynı kökten gelen *el-Beyt* (البيت) ismi verilmiştir. bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/23; Mahmut Çanga, *Kur'an-ı Kerim Lügati*, (İstanbul: Timaş, 2007), 98.

148 | Fatih Tok. Kur'ân'da Geceye Dair Kavramlar ve Eylemler

halinde ansızın yakalamasından bahsetmektedir.²⁰ Öte yandan bu kelime âyetlerde, geceleyin bir şeyi kararlaştırmak, gece bazı tedbirler ve kararlar almak, geceyi geçirmek, geceleyin ansızın baskın yapmak²¹ gibi anlamlarda olmak üzere fiil haliyle de kullanılmıştır. Bu bağlamda söz konusu kelime; Rahmân'ın kullarının geceleri secde ve kıyam ile geçirmelerinden bahsedilirken,²² inkârcıların Hz. Salih'i geceleyin öldürmeyi planlamalarından²³ ya da geceleri kurulan tuzakları, söylenen yalan ve inkâr sözleri haber verirken hep fiil halinde gelmiştir.²⁴

1.3. Ğâsik / Ğasek (غاسق / غاسق):

Sözlükte “dökülmek; gözyaşı; karanlığın çökmesi” gibi anlamlara gelen *ğask* (غسق) kelimesinden türeyen *ğâsik* ve *ğasek* kelimeleri,²⁵ “gecenin karanlığının şiddeti, karanlık gece (ğâsik), tutulup karardığı zaman ay” gibi anlamlara gelmektedir.²⁶ Denildiğine göre gece adeta karanlığı yeryüzüne döktüğü için bu isimle anılmıştır.²⁷ İsrâ sûresindeki, “güneşin batışı, gecenin karanlığı ya da karanlığın başlangıcı” gibi anlamlar verilen terkipte *ğasek* (غسق) kelimesi, *leyl* (gece) kelimesine muzâf olarak kullanılmıştır.²⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyet-i kerîmede ise aynı kökten gelen ve “cehennemliklerin derilerinden veya gözlerinden akan irin, pis şeyler ya da şiddetli soğuk, zemheri”²⁹ gibi anlamlar verilen *ğassâk* (غساق) kelimesi kullanılmaktadır.³⁰ Kelimenin doğrudan gece ile bir anlam ilişkisi görünmemektedir. Ancak Râzî, “tıpkı karanlık bir şeyden irkilmesi gibi ürküntü duyulan şey, hoş gitmeyen siyah bir içecek” şeklinde bir izahla aralarında bir anlam münasebeti kurmuştur.³¹

1.4. Aşiy / Aşiyye / İşâ' (عشي / عشية / عشاء):

Fukaha Bu kelime, “gündüzün sonu; gecenin ilk karanlığı, akşam hatta gece” gibi anlamlara gelmektedir.³² Âmâ olmak da gözlerin kararması anlamında bu kelime ile ifade edilmiştir ki; Kur'ân'da, “Allah'ın âyetlerine karşı kör davranmak, onları görmezden gelmek” anlamı, aynı kökten türeyen *ya'sû* (يعس) kelimesiyle ifade edilmiştir.³³ Akşam zamanını ifade eden *aşiy* kelimesi ve türevleri, Kur'ân'da çoğunlukla zıddı olan bir başka zaman dilimiyle birlikte kullanılmaktadır. Bu bağlamda kelimenin Kur'ân'da sabah veya gündüzün belli vakitlerini ifade eden *bukra* (بكرة), *duhâ* (ضحى), *ibkâr* (إبكار), *ğudüvv* (غدوّ), *ğadât* (غداة) ve *işrâk* (إشراق) kelimeleriyle birlikte kullanıldığını görmekteyiz.³⁴ Rûm sûresinde ise, öğle vaktini yani gündüzü ifade eden *hîne tuzhirûn* (وحين تظهورون) ibaresi ile birlikte gelmektedir. Görünen o ki söz konusu birlikte kullanımlar, daha çok bir günün tamamını ifade etmek içindir. Bunun ya-

²⁰ Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdusselam Şahin (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 4. Basım, 2006), 2/84.

²¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 1/174; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/392-394.

²² el-Furkân 25/64.

²³ en-Neml 27/49.

²⁴ en-Nisâ 4/81, 108.

²⁵ *Ğâsik* ve *ğasek* kelimelerinin geçtiği âyetler için bk. el-Felak 113/3; el-İsrâ 17/78.

²⁶ Kelimenin anlamına dair geniş bilgi için bk. Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an-te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru hicr, 2001), 24/745-748; Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî (Beyrut: Dâru'l-marife, ts.), 360; Maverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 6/374-375; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/193-194; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/3255-3256.

²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/194.

²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/31-32; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/26-27.

²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/97, 675; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/221, 31/16.

³⁰ Kelimenin geçtiği âyetler için bk. Sâd 38/57; en-Nebe' 78/25.

³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/16.

³² Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/165; Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 335; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/2962.

³³ ez-Zuhruf 43/36.

³⁴ Âl-i İmrân 3/41; el-En'âm 6/52; el-Kehf 18/28; Sad 38/18, 31; el-Mü'min 40/46, 55; Meryem 19/11, 62.

nında Yusuf sûresinde zarf halinde ve tek olarak "akşamleyin" anlamında *ışâ'* (عشاء) kelimesi,³⁵ Nûr sûresinde ise yatsı namazını ifade etmek için *salâtü'l-ışâ'* (صلاة العشاء) ifadesi³⁶ yer almaktadır. Kelimenin geçtiği âyet-i kerîmelerde, akşam-sabah yapılan tesbîh, namaz, dua, zikir gibi ibadetler yanında cennette rızıklandırma, cehennem azabına sunulma ve bazı tarihî hadiselerle değinildiği görülmektedir.

1.5. Esîl / Âsâl (أصيل / أصيل):

Sözlükte yukarıda izah edilen *aşiyîy* (عشي) kelimesi ile karşılanan *esîl* (أصيل) lafzının, bu minvalde akşam anlamına geldiği söylenebilir. Kimileri ise bu kelimenin, ikindiden gün batımına kadar olan zaman dilimini ifade ettiğini dile getirmişlerdir.³⁷ Tekil olarak zikredildiği âyetlerde *esîl* (أصيل) kelimesi zıddı olarak *bukra* (بكرة) kelimesiyle,³⁸ çoğul olarak *âsâl* (أصال) şeklinde geldiği âyetlerde ise zıddı olarak *ğuduvv* (غدو) kelimesi gelmektedir.³⁹ Söz konusu kullanımlar *esîl/âsâl* kelimesinin, günün akşam vaktini ifade ettiğini göstermektedir. Kelimenin geçtiği âyetlerde sabah-akşam yani gün boyu, sürekli tesbîh, zikir ve secde gibi ibadetler yanında, Hz. Peygamber'e vahyin sabah-akşam yazdırıldığına dair müşriklerin iddialarına değinilmektedir.

1.6. Seher / Eshâr (سحر / أسحار):

Kur'an-ı Kerîm'de, Lût (as) ve ona inananların kurtarıldığı vakti ifade bağlamında bir âyette tekil (*seher*),⁴⁰ istiğfar edilen özel bir vakit olarak ise iki yerde çoğul (*eshâr*) olarak⁴¹ geçen *seher* kelimesi, "gecenin sonu, gecenin son üçte birinden fecrin doğuşuna kadar olan zamanı ya da sabahtan önceki vakti" ifade etmektedir. Bilindiği gibi bu vakitte yenilen yemeğe de *sahur* denilmektedir.⁴² Anlaşılan seher vaktiyle, fecre kadar olan imsak vaktini ya da fecri de içine alacak şekilde gecenin son kısmından gün doğumuna kadar olan zaman dilimi kastedilmektedir.

1.7. Fecr (فجر):

Kur'an'da, bir vakit dilimini ifade etme anlamında beş âyette altı kez geçen fecr kelimesi⁴³ sözlükte, "yarmak, parçalamak, su kanalı açmak" gibi manalara gelmektedir. Bu bağlamda fecr, gecenin karanlığının sabahın aydınlığı ile adeta yarılması; gecenin sonu, güneşin doğmasından önceki tan yerinin ağarmasını ifade etmektedir.⁴⁴ Fecir vakti, özellikle sabah namazının vaktinin girmesinin ya da sahur vaktinin bitip oruç tutma (imsak) vaktinin bilinmesi açısından önemlidir.

Söz konusu zaman dilimi, âlimler tarafından fecr-i kâzib ve fecr-i sâdık şeklinde ikiye ayrılmıştır. Fecr-i kâzib, sabaha karşı doğuda tan yerinde ufuktan göğe doğru dikey olarak yükselen donuk beyazlığı; fecr-i sâdık ise, onun ardından ufukta yatay olarak boydan boya uzanan ve giderek genişleyip yayılan aydınlığı ifade etmektedir.⁴⁵ Sabah namazının vaktinin

³⁵ Yusuf 12/16.

³⁶ en-Nûr 24/58.

³⁷ Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 19; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/89.

³⁸ el-Furkân 25/5; el-Ahzâb 33/42; el-Fetih 48/9; el-İnsân 76/25.

³⁹ el-A'râf 7/205; er-Ra'd 13/15; en-Nûr 24/36.

⁴⁰ el-Kamer 54/34.

⁴¹ Âl-i İmrân 3/17; ez-Zâriyât 51/18.

⁴² Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 2/221; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/1952-1953; Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 226.

⁴³ el-Bakara 2/187; el-İsrâ 17/78; en-Nûr 24/58; el-Fecr 89/1; el-Kadir 97/5. *Fecr* kelimesinin Kur'an'da günah, günahkar, fıskır/t/mak, ak/ıt/mak gibi farklı anlamlarda kullanılan türevleri de vardır. bk. el-Bakara 2/60, 74; el-İsrâ 17/90, 91; Sâd 38/28; Nüh 71/27; el-İnsân 76/6; el-İnfıtâr 82/3; eş-Şems 91/8.

⁴⁴ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 3/302; İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihah*, thk. Ahmed Abdülğafur Attâr (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 4. Basım, 1990), 2/778; Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 373; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/3351.

⁴⁵ Yakup Çiçek, "Fecr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/287.

girmesi, sahurun sona erip orucun başlaması gibi dinî hükümlerde esas alınan vakit ikincisi yani fecr-i sâdıktır. Anlaşılan o ki fecir, sahurun yapıldığı seher vaktinin bitiminden yani sabah namazının başlangıcından, güneşin doğuşuna kadar olan vakit dilimine işaret etmektedir. İlgili âyetlerde, fecre yemin, fecrin doğuşu, oruçlunun fecre kadar yiyip içmesi yanında *salâti'l-fecr* ve *Kur'âne'l-fecr* gibi ifadelerle de sabah namazından bahsedilmektedir.⁴⁶

1.8. Geceye Dair Diğer İbare ve Hatırlatmalar:

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bazı ibare ve ifadeler ya da gece vaktinde yapıldığından bahsedilen bazı fiil ve hadiseler de gece vaktini hatırlatmaktadır. Aşağıda, âyet-i kerîmelerde farklı şekillerde görülen bu ifadeler ele alınacaktır.

1.8.1. Güneş doğmadan önce (قبل طلوع الشمس):

Allah (cc) iki âyette, "*O halde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et...*"⁴⁷ buyururken "قبل طلوع الشمس" (güneş doğmadan önce) ifadesini kullanmaktadır. Âyette güneşin doğuşundan önceki vakit olarak gecenin ya da gecenin bir kısmının (seher, fecr vs.) kastedildiği açıktır. Allah (cc), peygamberinden bu vakte özellikle tesbihte bulunmasını istemektedir.

1.8.2. Güneşin batışı (غروب):

Kehf sûresinde hem Ashâb-ı Kehf hem de Zülkarneyn kıssası anlatılırken güneşin batmasından bahsedilmektedir ki, bu ifade de gece vaktinin başlaması anlamına gelmektedir.⁴⁸

1.8.3. Akşamlamak (امساء):

Rum sûresinde, "*O halde akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tesbih edin.*"⁴⁹ buyrulurken, Arapça'da akşam vaktini ifade eden (امساء) kelimesinin fiil halinin (تمسون) kullanıldığını görmekteyiz.

Öte yandan müşriklerin, Kur'ân'a sihir, şiir vs. gibi ithamlarda bulunmak ya da Hz. Peygamber'e hakaret etmek için özellikle gece vakitlerinde Kabe civarında toplanmalarını anlatan Mü'minûn sûresinin 67. âyetinde geçen *sâmîran* (ساميرا) kelimesi,⁵⁰ gece vakti (geceleyin) anlamını da ifade etmektedir.⁵¹ Keza bazı âyetlerde gezmek, dolaşmak; geçip gitmek; geceleyin yürümek/yürütmek anlamlarına gelen *serâ / isrâ'* (سرى / اسراء) fiili kullanılmaktadır.⁵² Âyet-i kerîmelerde İsra gecesinde Hz. Peygamber'in yürütülmesi,⁵³ Hz. Lût ve Hz. Musa'ya inananları gece yürütüp çıkarmalarının emredilmesi⁵⁴ yanında bizzat gece vaktinin geçip gitmesinden bahsedilmektedir.⁵⁵ Yeri gelmişken şunu belirtelim ki, İsrâ 17/78. âyetinde geçen *dülûki's-şems* (دلوك الشمس) ifadesini, *güneşin (öğlen tam ortadan batmaya doğru) meyletmesi* anlamına alanlar kastedilen namazın öğle; *güneşin batışı* olarak alanlar ise akşam namazı olduğunu ifade etmişlerdir. Söz konusu kelime her iki anlama da gelmekle birlikte Râzî, âyetin beş vakit namazı içerdiğini ifade ederek birinci görüşü tercih etmektedir.⁵⁶

⁴⁶ el-Bakara 2/187; en-Nûr 24/58; el-İsrâ 17/78; el-Fecr 89/1; el-Kadir 97/5.

⁴⁷ *Kur'ân Yolu* (Erişim 2 Mart 2020), Tâhâ 20/130; Kâf 50/39.

⁴⁸ el-Kehf 18/17, 86.

⁴⁹ er-Rûm 30/17.

⁵⁰ "*Âyetlerim size okunurdu da siz buna karşı büyüklük taslayarak arkanızı döner geceleyin toplanıp hezeyanlar savurdunuz.*" el-Mü'minûn 23/67.

⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/80-85; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/111-112.

⁵² Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 2/242; Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 231.

⁵³ el-İsrâ 17/1.

⁵⁴ Hüd 11/81; el-Hicr 15/65; Tâhâ 20/77; eş-Şuarâ' 26/52; ed-Duhân 44/23.

⁵⁵ el-Fecr 89/4.

⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/26-27.

2. Gecenin Âyet Oluşu ve Özellikleri

Sözlükte “alâmet, emâre, işâret, ibret, delil” gibi anlamlara gelen âyet kelimesi,⁵⁷ Kur'an'da farklı türev ve anlamlarda kullanılmaktadır.⁵⁸ Bir tefsir terimi olarak ise âyet, “başlangıcı ve sonu olan, sûre içinde bir cümle veya cümlelerden oluşmuş her bir Kur'an parçasına” denilmektedir.⁵⁹ Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretine işaret eden deliller de çoğunlukla âyet kelimesiyle ifade edilmektedir.⁶⁰ Gece vaktine atf yapan âyetlerin bir kısmı da aynı şekilde Allah'ın bir âyeti olarak dile getirilmektedir.

Allah (cc), geceyi çeşitli yönleriyle varlığının, birliğinin ve kudretinin âyeti yani bir delili olarak zikretmektedir. Bu bağlamda, birçok âyette birlikte zikredilen gece ile gündüzün oluşumu, gecenin gündüzle olan ilişkisi ve insan için olan işlevi üzerinde tefekkür eden bir insanın, söz konusu âyetler/deliller üzerinden onların yaratıcısının varlığına, kudretine ve tekliğine ulaşması hedeflenmektedir. Zira bu iki vaktin şaşmaz bir nizam içerisinde tekrar etmesi, onların Yaratıcı'sının birliğine delil olmaktadır. Çünkü birden fazla ilâhın bulunması, kâinattaki düzenin bozulmasını kaçınılmaz kılacaktır.⁶¹

Âyet-i kerîmeler incelendiğinde Cenâb-ı Allah'ın hem geceyi hem de gündüzü akıl sahibi insanlar için birer âyet olarak nitelediği görülmektedir. Örneğin İsrâ sûresinde Allah (cc), “Biz geceyi ve gündüzü iki âyet (alâmet, delil, işaret) kıldık...”⁶² buyurmaktadır.⁶³ Bunun yanında geceyle gündüzün art arda gelmesi,⁶⁴ insanın sadece gece ya da gündüzü yaşaması,⁶⁵ gecenin insana musahhar kılınması⁶⁶ ve geceleri uyumak,⁶⁷ düşünen, akleden insanlar için ibret alınacak birer âyettir. Tüm bu âyetler ve deliller üzerinde tefekkür eden insanların, Yüce Allah'ın varlığını, kudretini ve birliğini idrak etmesi gerekir.

Öte yandan âyet-i kerîmelerde zikredilen gecenin özellikleri ya da gece ile gündüz arasındaki ilişkiler de Cenâb-ı Allah'ın varlığının, kudretinin ve birliğinin birer delili olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, daha önce zikredilen gece ve gündüzün art arda gelmesi yanında gecenin bir elbise oluşu,⁶⁸ ortalığı bürüyüp kaplaması,⁶⁹ sakinlik getirmesi,⁷⁰ gece ve gündüzün uzayıp kısılmasına sebep olan gecenin gündüze gündüzün de geceye sarılıp dolan-

⁵⁷ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 1/104; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/185.

⁵⁸ Yapılan bir çalışmada türevleriyle birlikte 382 defa geçtiği ifade edilen “âyet” kelimesinin Kur'an'da; “delil, mucize, dokuz mucize, alâmet, kıyâmet alâmetleri, ibret, hayret uyandıran durum, tekvîni âyetler, Kur'an âyeti, Kur'an, Kitap/kitaplar, Kitab-ı Mukaddes, Hz. Muhammed, ahkâm, bina, intikam” gibi anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Muhammet Ali Duran, “Âyet Kavramı ve Anlam Alanı Üzerine Bir Analiz”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (Mart 2014), 48-60.

⁵⁹ Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 33; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 55; Yusuf Şevki Yavuz, Abdurrahman Çetin, “Âyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/242.

⁶⁰ el-Bakara 2/164; er-Rûm 30/20-25; el-Enbiyâ 21/3132; en-Nahl 16/66-69; el-Câsiye 45/3-5; er-Ra'd 13/2-4; Yûnus 10/5, 67; el-En'âm 6/95-99.

⁶¹ Cenâb-ı Allah, tüm kâinattaki düzeni tek ilâh oluşuna bağlamaktadır: “Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'in Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.” el-Enbiyâ 21/22.

⁶² el-İsrâ 17/12.

⁶³ Gece ve gündüzün birer âyet kıldığına dair başka bir âyet için bk. Fussilet 41/37.

⁶⁴ el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; Yunus 10/6; el-Mü'minûn 23/80; el-Câsiye 45/5.

⁶⁵ el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; Yunus 10/6; el-Câsiye 45/5; el-Kasas 28/72.

⁶⁶ en-Nahl 16/12; İbrahim 14/33.

⁶⁷ er-Rûm 30/23.

⁶⁸ el-Furkân 25/47; en-Nebe' 78/10.

⁶⁹ el-Leyl 92/1.

⁷⁰ ed-Duhâ 93/2.

152 | Fatih Tok. Kur'ân'da Geceye Dair Kavramlar ve Eylemler

ması, birbirlerine katılmaları, gecenin silinip yerine gündüzün getirilmesi, döndürülüp sürekli yer değiştirmeleri üzerinde de⁷¹ insanın tefekkür etmesi gerekmektedir. Bu konuda gerçekleştirilecek sağlıklı bir muhakeme, insanı bütün bu varlıkların yaratıcısını ve yaratılışının amaçlarını anlamaya götürecektir. Zira bazı âyetlerin sonunda gece ve gündüz arasındaki alanın, akıl sahipleri, vahye kulak verenler, tefekkür edenler, öğüt alıp şükreden bir kul olmak isteyenler ya da yükümlülüklerinin idrakinde olanlar için birer ibret, delil, alâmet olduğu ifade edilmektedir.⁷²

Güneşin batmasıyla birlikte gece vakti girmekte ve ortalık karanlığına bürünmektedir. Bu durum ise, yatarken ışığın kapatılması gibi insanın uyumak ve dinlenmek için ihtiyaç duyduğu bir ortamı hazırlamaktadır. Gündüz yaşanan ve insanı oldukça yoran koşuşturmaların, gürültü ve karmaşaların azalması hatta kaybolmasıyla gece vakti, insan için oldukça sessiz bir ortam oluşmaktadır. Ayrıca canlıların hareketlerinde yaşanan azalma hatta durma, geceye sessizlikle yanında bir de sakinlik katmaktadır. Bu durum ise, yaşanan günün muhasebesi ile yaşanacak günün ön hazırlığını yapmak isteyen insanlar için oldukça uygun bir zeminin oluşması anlamına gelmektedir. Ayrıca gece karanlığı ile gelen sükûnet, insana hem beden hem ruhen hem de zihnen dinlenme ortamı sunmaktadır.

3. Gece Vaktindeki Hâdiseler, Ameller ve Eylemler

Kur'ân-ı Kerîm, zaman zaman gece vaktinde cereyan eden bazı tarihî hadiselerden söz etmektedir. Bunun yanında, gece-gündüz ya da sadece gece vakitlerinde yapılması istenen bazı ibadet ve eylemlere değinmektedir. Araştırmamızın bu bölümünde, geceden istifadeyle gerçekleşmiş olan bazı hadiseler ile gece vakitlerinde yapılan veya yapılması istenen ibadet ve eylemler ele alınacaktır.

3.1. Hâdiseler

Öncelikle ifade edelim ki, insanlık tarihindeki en önemli olaylardan biri olan Kur'ân'ın nüzülü, bir gece vaktinde gerçekleşmeye başlamıştır. Zira vahiy ilk olarak Hz. Peygamber'e Ramazan ayında,⁷³ mübarek bir gecede⁷⁴ yani Kadir gecesinde⁷⁵ nâzil olmaya başlamıştır.⁷⁶ Peygamber (s.a.s), bir gece vakti Hira mağarasında yalnız iken ansızın gelen ilk vahiyler, onun zihninde ve kalbinde derin etkiler bırakmıştır. Zira Kur'ân, ona bilmediği hakikatleri öğretmiş, hayatın anlamına dair sorularını cevaplamış ve böylelikle onu hidayete erdirmiştir.⁷⁷ Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'in nüzülüyle insanlık da, hayatın yani zamanın, bir başka ifadeyle gece ve gündüzün anlamını, onun yaratılışının gaye ve hikmetini ve söz konusu anlardaki sorumluluklarını idrak etmiştir.

Bilindiği gibi geceler, zaman zaman oldukça karanlık, sessiz ve sakin bir hal almaktadır. Kötülük peşinde koşan kimi insanlar ise, çeşitli hile, tuzak ya da suikast gibi girişimlerinin planlama, kurgulama ve icra vakti olarak özellikle böylesi geceleri seçmektedirler. Bu durum,

⁷¹ Âyet-i kerîmelerde bu durumu ifade etmeye üzere *ilâc* (إلاج), *iğşâ'* (اغشاء), *tekvîr* (تكوير), *ihtilâf/hilfe* (اختلاف/خلفه), *mahv* (محو) ve *taklîb* (تقلب) köklerinden gelen fiiller kullanılmaktadır. Söz konusu âyetler için bk. Âl-i İmrân 3/27; el-A'râf 7/54; er-R'ad 13/3; el-İsrâ 17/12; el-Hac 22/61; en-Nûr 24/44; Lokman 31/29; Fâtır 35/13; ez-Zümer 39/5; el-Hadîd 57/6.

⁷² el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; er-R'ad 13/3; en-Nûr 24/44; el-Furkân 25/62; Yunus 10/6; el-Câsiye 45/5.

⁷³ el-Bakara 2/185.

⁷⁴ ed-Duhân 44/3.

⁷⁵ el-Kadir 97/1-3.

⁷⁶ Vahiy, sonraki dönemlerde de zaman zaman geceleri inmeye devam etmiştir. Gece vakitlerinde inen vahiyler *leylî* gündüz vakitlerinde inenler ise *nehârî* olarak isimlendirilmiştir. bk. Bedreddin ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Lübnan: Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 1/142; Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 3. Basım, 1996), 1/6468.

⁷⁷ el-Duhâ 93/7.

geceleri dinlenmeye çekilen insanları oldukça tedirgin etmektedir. Çünkü gece vaktinde insan uyku ve istirahat dolayısıyla gaflet halinde olabilmektedir.

Cenâb-ı Allah, gecenin bahsedilen ortamı hazırlamasına atf yaparak insanı, gece vakitlerinde karşılaşılabileceği şerlerden Rabbine sığınmaya davet etmektedir. Bu bağlamda Allah (cc), “*De ki: Yarattığı şeylerden gelebilecek kötülüklerden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin (ğasik) şerrinden... sabahın Rabbine sığınırım.*”⁷⁸ buyurmaktadır. Âyette geçen ve sığınılması istenilen “*gecenin şerleri*” konusunda müfessirler çeşitli yorumlar yapmışlardır. Örneğin Râzî, geceleyin vahşi hayvanların ve haşeratin yuvalarından çıktığını, hırsızların, suçluların ve sihirbazların yoğun bir kötülük faaliyetlerine giriştiğini söylemektedir.⁷⁹ Âyette kastedilen şerler, insanlığa arız olup onun arzularını gerçekleştirmesine engel olan, ona acı ve ıstırap veren herhangi bir musibet olarak da ifade edilmiştir. Kapsamlı bir izah olan bu yorumda kötülükler, insanın vicdanını karanlıklara boğan her türlü fena şeyi kapsamaktadır.⁸⁰

Kur'an-ı Kerîm, gece kurulan hile ve tuzakların peygamberlerin de başına geldiğini haber vermektedir. Örneğin Hz. Salih'in düşmanları onun tebliği, söylemleri ve mucizesi⁸¹ karşısında çaresiz kalınca, onu öldürerek kendisinden kurtulmaya karar vermişlerdir. Bunun için Hz. Salih'in gönderildiği Medyen şehrinde bulunan ve sürekli fesat peşinde koşan dokuz(lu) çete bazı planlar yapmıştır ki, Kur'an bunu şöyle haber vermektedir: “*Aralarında Allah adına and içerek şöyle dediler: Mutlaka onu ve ailesini geceleyin öldüreceğiz sonra da velisine; 'Biz onun ailesinin öldürülüşünden haberimiz yoktur. Biz kesinlikle doğru söyleyenleriz', diyeceğiz.*”⁸² Görüldüğü gibi inkârcılar, kimsenin görmemesi için peygamberlerini geceleyin karanlıkta öldürmeyi hedeflemişlerdir. Ancak Cenâb-ı Allah onların bu suikast girişimlerini boşa çıkarmış⁸³ ve Hz. Salih'le birlikte inananları kurtarmıştır. Ardından da inkârcı zalimleri helak etmiştir. Bilindiği gibi Mekke'deki müşrikler de Hz. Muhammed'i bir gece baskısıyla öldürüp ortadan kaldırmak istemişlerdir.⁸⁴ Ancak Allah (cc), Hz. Salih'i düşmanlarının elinden kurtardığı gibi Hz. Peygamber'i de Mekke müşriklerin suikast girişiminden kurtarmıştır.

Hz. Peygamber'e, “*Biz ne Kur'an'a ne de bundan önceki kitaplara iman ederiz.*”⁸⁵ diyen inkârcıların ileri gelenleriyle onlara tabi olan zayıf kimselerin ahiretteki diyaloglarından haber veren âyetlerde de geceye atf yapılmaktadır. Âyetlerde bildirildiğine göre zayıf kimseler ahirette müstekbirlere, “*...Hayır; bizi hidayetden saptıran gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır. Çünkü siz bize (sürekli olarak) Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na eşler koşmamızı emrediyordunuz...*”⁸⁶ diyeceklerdir. Onların bu sözlerinden anlaşılmalıdır ki, inkârcı ileri gelenler toplumun zayıf kesiminin iman etmesini engellemek için gece-gündüz çeşitli hile ve tuzaklar kurmuşlardır. Hile, tuzak, aldatma gibi anlamlar verebileceğimiz *mekr* (مكر) kelimesi âyette, *gece ve gündüzün tuzağı* (مكر الليل و النهار) şeklinde zaman dilimine muzâf kılınmıştır. Bununla inkârcıların gece ve gündüz sürekli kurdukları hile ve tuzaklar anlatılmaktadır.⁸⁷ Söz konusu âyetlerden onların kötülük için her anı değerlendirdiklerini anlıyoruz ki, gece de, özellikleri itibariyle bunun için en uygun vakitlerden biri olmaktadır.

⁷⁸ el-Felak 113/1-3.

⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/194.

⁸⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser, 3. Basım, 1979), 9/6381.

⁸¹ Hz. Salih peygambere verilen deve mucizesi ile ilgili detaylı bilgi için bk. İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, (İstanbul: Kayıhan, 2004), 185-189; Halil İbrahim Bulut, “Sünnî Gelenekte Mucize Kavramı ve Hz. Salih'in Deve Mucizesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/3 (2004), 144-148.

⁸² en-Neml 27/49.

⁸³ “*Onlar bir tuzak kurdular. Farkında değillerken Allah da bir tuzak kurdu.*” en-Neml 27/50. Âyet-i kerîmede bahsedilen Allah'ın tuzak kurması, onların tuzaklarını Hz. Sâlih'e haber vermesidir. bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/203.

⁸⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/480-482.

⁸⁵ Sebe' 34/31.

⁸⁶ Sebe' 34/33.

⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/291; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/567; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/261.

Kötülük peşinde koşan insanlar, niyetlerini ve planlarını, özellikle gecenin sağladığı atmosferden faydalanarak gerçekleştirmek isterler. Zira gecenin, karanlığıyla yeryüzünü örtten bir elbise olması,⁸⁸ aynı zamanda onların tuzak ve hilelerin örtülüp gizlenmesine imkân vermektedir. Keza, insanların gece vaktini daha çok uyku ve dinlenmeyle geçirmesi, onların gafil bir anda yakalanmalarına sebep olmaktadır. Yine gecenin sessiz ve sakin ortamı, kötü niyetli insanların gizlilik içinde hareket etmelerini sağlamaktadır ki, bu da onların kötü emellerinin başkaları tarafından sezilmemesine yol açmaktadır.

Öte yandan Cenâb-ı Allah *"Nice memleketleri helak ettik. Onlara azabımız gece uykusuna dalmışlarken yahut gündüz istirahat halindederken gelmişti."*⁸⁹ buyurarak, bazı kavimlerin gece uykusu halindeyken helake uğradıklarını haber vermektedir. Bu bağlamda Allah (cc) azgınlaşan kavimleri, helakin geceleyin ansızın gelmesiyle korkutmakta ve onları uyarmaktadır.⁹⁰ Hemen belirtelim ki, *gece vakti* anlamındaki *beyât* (بيات) kelimesinin geçtiği âyetlerde⁹¹ özellikle azabın yani helakin gelmesine vurgu yapılmaktadır. Bu durum kötülük peşinde koşan insanların da geceleyin ansızın gaflet halinde yakalanabileceklerine yönelik bir tehdit içermektedir. Gece uykusu ve gaflet halinde yakalanmaları ise, inkârcıların azabının şiddetli ve korkunç olacağını ifade etmektedir.⁹²

Gece vaktinin oluşturduğu ortamlar, bazen de peygamberler ve inananlar için bir kurtuluş vesilesi olmuştur. Örneğin Hz. Lût ve ona iman edenler zalimlerin ellerinden gece vakti kurtulmuşlardır. Zira onun kavmi, insan suretinde peygamberlerinin evine gelen melekleri genç delikanlılar sanmışlar ve onlara yönelik ahlaksız girişimlerde bulunmuşlardı. O sırada gelen elçileri henüz tanımayan Hz. Lût ise korkuya kapılmıştı. Bunun üzerine melekler, *"Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla ulaşamayacaklar. Geceleyin bir vakitte aileni al götür..."*⁹³ dediler.⁹⁴ Böylece Hz. Lût ve inananlar kurtulmuş, inkârcılar ise helak olmuştur. Aynı şekilde Allah (cc), Firavun'un zulmünden kurtarmak istediği Hz. Musa'ya da, kavmini gece vakti ülkeden (Mısır) çıkarmasını emremiştir.⁹⁵ Bu tür durumlarda gece örtüsü, iyi insanları ve onların hareketlerini gizlemek için bir ortam hazırlamaktadır. Her iki peygambere de kavimlerini ülkeden çıkarmaları emrinin, *isrâ* (إسراء) fiilinin emir haliyle geldiği görülmektedir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in gece vakti yaşadığı İsrâ tecrübesi de Kur'ân-ı Kerim'de aynı fiille anlatılmaktadır.⁹⁶

Yukarıda zikredilen hadiseler göstermektedir ki gece hem iyilerin hem de kötülerin yaptıklarını gizleyen bir elbise, bir örtü vazifesi görmektedir. Yaşanan hadiseler ve Felak sûresindeki ifadelerle bakılacak olursa kötü niyetli insanlar, hile ve tuzaklarını planlamak ve gerçekleştirmek için özellikle geceyi seçmektedirler. İyi insanlar ise, zaman zaman gecenin sağladığı atmosferden istifade ederek, kötülerin şerrinden korunmuş ve güvenli ortamlara ulaşmışlardır. Öte yandan salih kimseler için gecenin çok daha farklı anlamları vardır ki, aşağıdaki satırlarda da bu hususlara değineceğiz.

3.2. Ameller ve Eylemler

Bilindiği gibi nüzûl döneminin başlarında Allah (cc) peygamberine, gecenin çoğu vaktinde veya yarısında ya da yarıdan biraz eksik veya fazla bir zaman diliminde uyanık olmasını

⁸⁸ el-Furkân 25/47; en-Nebe' 78/10.

⁸⁹ el-A'râf 7/4.

⁹⁰ *"Memleketlerin halkları geceleyin uyurken kendilerine azabımızın gelmesinden emin mi oldular?"* el-A'râf 7/97.

⁹¹ Söz konusu kelimenin geçtiği bir başka âyet-i kerime şöyle buyrulmaktadır: *"De ki: Söyleyin bakalım, onun azabı size geceleyin veya gündüzün (ansızın) gelecek olsa, suçlular bunun hangisini acele isterler?"* Yunus 10/50.

⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/84; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Mahmud Ahmed el-Atraş vd. (Beirut: Dâru'r-raşid, 2000), 1/534.

⁹³ Hûd 11/81.

⁹⁴ Benzer içerikteki bir başka âyet için bk. el-Hicr 15/65.

⁹⁵ Tâhâ 20/77; eş-Şuarâ' 26/52; ed-Duhân 44/23.

⁹⁶ el-İsrâ 17/1.

ve bu vakitlerde bazı ibadet ve amellerde bulunmasını emretmektedir.⁹⁷ Aynı sûrede Allah (cc), gece kalkışı için, “*Şüphesiz gece vakti etki ve uyum yönünden daha uygun ve sözün zihne yerleşmesi bakımından daha elverişlidir.*”⁹⁸ *إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلاً*⁹⁹ buyurarak, gece vakti yapılan kıyamın (kalkış) çok sağlam, güçlü ve kalıcı etkiler bırakacağını haber vermektedir. Çünkü gece vakitlerinde hem kâinata hem de insana derin bir sessizlik ve sükûnet çökmektedir. Böylesi bir ortam ise insana, tüm meşgalelerinden uzaklaşarak ibadet, tefekkür veya ameline odaklanma imkânı vermektedir.

Araştırmamızın bu bölümünde, geceye atıf yapan âyetlerde yer alan bazı ibadet, amel ve eylemlere değineceğiz. Bu bağlamda ilk olarak ise, gecenin insana sağladığı en temel fayda olan uyku ve dinlenmeye temas edeceğiz.

3.2.1. Uyku ve Dinlenme

İnsanın hayatını devam ettirebilmesi için gerekli temel ihtiyaçlardan biri olan uyku, insanda hücre yenilenmesi, organizmanın onarımı ve bedensel dinlenmeyi sağlamaktadır.⁹⁹ Tam aksine uykusuzluk ise, zihinsel konsantrasyon, hafıza, hormonal ve metabolik fonksiyonlar, ruhsal durumlar ve yaşam kalitesi üzerinde zararlı etkiler bırakmaktadır.¹⁰⁰ Geceleyin bir müddet uyumak, hem gündüzün getirdiği zihin¹⁰¹ ve beden yorgunluğunu atmaya hem de ruhun sükûnete ermesini sağlamaktadır.

Allah (cc), bazı âyet-i kerîmelerde ruhun dinlenip sükûnete ermesi için geceyi var ettiğini ve onu uyku ve istirahat için uygun olarak karanlık kıldığını bildirmektedir.¹⁰² Gece ve uykunun zikredilen fonksiyonları, onların insan için önemli ve hayati bir nimet olduğunu göstermektedir.¹⁰³ Bu bağlamdaki âyetleri¹⁰⁴ değerlendirdiğimizde Cenâb-ı Allah'ın, geceyi öncelikle uyku, uykuyu da dinlenme ve sükûnete erme zamanı olarak yarattığını anlamaktayız. Bununla birlikte Kur'an, gecenin tamamen uyku ve dinlenmeye ayrılması gerektiğini de tavsiye etmektedir. Zira Allah (cc), cennetle mükâfatlandığı bazı muttaki kullarının özelliklerini sayarken, onların geceleri pek az uyuduklarını haber vermektedir.¹⁰⁵ Önceki satırlarda ifade edildiği gibi Allah (cc), peygamberinden de gece vaktinde kalkıp bazı ibadet ve amellerde bulunmasını istemiştir.

Atıf yapılan âyetlerden anlaşılmaktadır ki insan, zihnen, bedenen ve ruhen sükûnete erecek kadar uyku ve dinlenmeye zaman ayırmalıdır. Bununla birlikte gecenin kalan kısmı, tıpkı gündüz olması gerektiği gibi kulluğun sorumluluğu içerisinde geçirilmelidir. Öte yandan Hz. Peygamber'den gelen bazı tavsiyeler, gecenin bütünüyle ibadetle geçirilmesinin de dinî açıdan doğru olmadığını göstermektedir.¹⁰⁶

⁹⁷ el-Müzzemmil 73/1-4.

⁹⁸ el-Müzzemmil 73/6.

⁹⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsanın Temel İhtiyaçları*, (Ankara: Gece, 2017), 25; Hacı Mehmet Soysaldı, “Kur'an Âyetleri ve Hadisler Perspektifinden Uyku Hakkında Bir Değerlendirme”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Aralık 2018), 98.

¹⁰⁰ Bahammam, “İslamî Perspektiften Uyku”, 363; Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsanın Temel İhtiyaçları*, 25.

¹⁰¹ Hatta uykunun bedenden daha çok beyinle ilgili olduğu ve uykuda, insan beyninin gündüz boşalan glikojen depolarının dolduğu ifade edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Naile Süleymanova, “Ashab-ı Kehf Olayı Üzerine Tıpta ve Dinimizde Uyku”, *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2012, ed. Seydihan Küçükdağlı, Serdar Yakar (Kahramanmaraş: Öncü, 2013), 422.

¹⁰² Yunus 10/67; el-Furkân 25/47; en-Nebe' 78/9-10.

¹⁰³ Uyku aynı zamanda insanın rüyalarının gerçekleştiği anlardır. Kur'an, uyku esnasında görülen bazı rüyalarından da bahsetmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber ve ashabının, Hz. İbrahim'in, Hz. Yusuf ve zindan arkadaşlarının, Mısır kralının rüyalarına yer vermektedir. bk. el-Enfâl 8/43; Yusuf 12/4-5, 36, 43; el-İsrâ 17/60; es-Sâffât 37/103-105.

¹⁰⁴ Örneğin bk. el-Mü'min 40/61; el-Kasas 28/71-73.

¹⁰⁵ ez-Zâriyât 51/17.

¹⁰⁶ Hz. Peygamber'in ibadette aşırı giden üç sahabîyi uyardığını görüyoruz. Allah rızasını kazanmayı arzulayan bu sahâbîden biri ömrünün sonuna kadar geceleri uyumaksızın namaz kılacağını, diğeri gündüzleri sürekli oruç tutacağını, üçüncüsü ise hiç evlenmeyeceğini söylemiştir. Fakat Hz. Peygamber, sünnetinin bu olmadığını söyleyerek onları bu düşüncelerinden men etmiştir. bk. Buhârî, “Nikâh”, 1

3.2.2. Namaz, Secde, Kıyam

Nâzil olan ilk sûrelerden Müzzemmil sûresinin¹⁰⁷ ilk âyetleri, Hz. Peygamber'i gece kalkmaya ve bazı ibadet ve amelinde bulunmaya davet etmektedir. Gecenin bir kısmını nefsinin hakkı olarak uyku ve dinlenmeye ayıran Hz. Peygamber'e Allah (cc), "*Ey örtünüp bürünen!*"¹⁰⁸ *Gecenin birazı hariç bir zaman diliminde yahut yarısında yahut da yarısından biraz az veya fazla bir vakitte kalk!*"¹⁰⁹ demektedir. Sûrenin ilk emri olan "*kalk!*" ya da "*kıyam et!*" ifadesini müfessirler genel olarak *namaz kıl* şeklinde yorumlamışlardır. Bu âyetle gece namazı için kalkmanın farz kılındığı fakat gecenin tamamını ayakta ibadetle geçirenler olduğu için de belli bir zaman sonra bunun hafifletildiği söylenmiştir. Kimi müfessirlere göre de farz kılınan gece namazı daha sonraki dönemlerde neshedilmiştir.¹¹⁰

Öncelikle belirtelim ki, henüz risaletin başlarında gelen "*Kalk!*" emri, uykudan uyanma halinden ziyade bir kıyama ifade etmektedir. Zira bu emir, geceleyin hiç uyumamış olsa dahi Hz. Peygamber'den böyle bir kalkış yani kıyam istemektedir. Bu yönüyle söz konusu emir, sorumlulukları yerine getirmek için bedenen ve zihnen uyanık olmayı, bunun için de büründüğü tüm örtülerden (uyku için alınan örtü veya mecazen insanı bürüyen gafletten) sıyrılmayı ve sadece Rabbinin huzurunda kıyam etmeyi salık vermektedir. Bu hitap aynı zamanda, gecenin en temel ibadetlerinden bir olan namazı ihtiva etmektedir.¹¹¹

Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre farz namazlardan sonra en faziletli namaz, gece namazıdır.¹¹² Anladığımız kadarıyla gece namazıyla özellikle insanın uykusundan kalkarak Rabbinin huzurunda durduğu teheccüd namazı kastedilmektedir. Öte yandan bazı âyet-i kerîmelerde, gece vakitlerindeki namazlar yanında onun rükunlarından olan kıyam ve secde-lerden de bahsedilmektedir.

Geceyi, güneşin batışı ile doğuşu arasındaki zaman dilimi olarak ele aldığımızda beş vakit namazdan akşam, yatsı ve sabah namazlarının bu vakitte kılındığı görülmektedir. Örneğin Cenâb-ı Allah, İsrâ sûresinde gece vaktindeki bazı namazları da kastederek şöyle buyurmaktadır: "*Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar namazı kıl. Bir de sabah namazını (Kur'âne'l-ferc) kıl. Çünkü sabah namazının şahitleri vardır. Gecenin bir kısmında da sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makâm-ı Mahmud'â ulaştırsın.*"¹¹³ Bunun yanında sünnet olan evvâbîn¹¹⁴ ve teheccüd gibi namazlar da gece olarak ifade ettiğimiz zaman diliminde kılınmaktadır.

(No. 3/5063); Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Hacac, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki (Beyrut: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1991/1412), "Nikâh", 5 (No. 1401).

¹⁰⁷ Kanaatimizce Müzzemmil sûresi, Alak ve Kalem sûrelerinden sonra üçüncü sırada nâzil olmuştur. Sûrelerin nüzul sıralaması hakkında bilgi için bk. Esra Gözeler, *Kur'ân Âyetlerin Tarihlendirilmesi*, (İstanbul: KURAMER, 2016), 284-286, 293-296.

¹⁰⁸ Âyette örtünüp bürünen olarak tercüme edilen *Müzzemmil* ifadesi, Hz. Peygamber'in "namaz için elbiseye bürünmesi" ya da "risalet görevini üstlenmesi" şeklinde anlaşılmıştır. Müzzemmil kelimesinin anlamları için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/357-358; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 6/125; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/237-240; Râzî, *Mefatihu'l-gayb*, 30/171; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, 14/161; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8/5423-5424.

¹⁰⁹ el-Müzzemmil 73/1-4.

¹¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/357-358; Râzî, *Mefatihu'l-gayb*, 30/172; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmusin et-Türki (Beyrut: Risale, 2006), 21/316-322.

¹¹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8/5424.

¹¹² Müslim, "Siyâm", 13 (No. 202, 203). Ayrıca Rasulü Allah'ın gece kılınan namazlar ve onların mükâfatına dair bazı hadisleri ve müjdeleri için bk. Tirmizî, "Birr", 53 (No. 1984); "Fezâilu'l-Kur'ân", 17 (No. 2911); "Kıyâmet", 42 (No. 2485); İbn-i Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki (Beyrut: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, ts.), "Et'ime", 1 (No. 3251); "İkâmeti's-salât", 174 (No. 1329-1334).

¹¹³ el-İsrâ 17/78-79.

¹¹⁴ Akşam ile yatsı arasında kılınan sünnet namazlar evvâbîn olarak isimlendirilir. bk. Yunus Vehbi Yavuz, "Evvâbîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/544.

Yukarıda zikredilen âyet-i kerîmede, önce güneşin zevalinden *gecenin karanlığına kadar* (الى غسق الليل) olan vakitte namaz kılınması istenmektedir. Âyette ifade edilen gündüz güneşin zevalinden sonraki vakit öğle ve ikindi, güneşin batışından sonraki vakit ise akşam ve yatsı namazlarına işaret olarak yorumlanmıştır.¹¹⁵ Zira akşam namazı güneşin batışıyla, yatsı namazı ise gecenin karanlığına doğru kılınmaktadır ki, her ikisi de *gece* dediğimiz zaman dilimi içerisinde kalmaktadır. Ardından gelen âyette ise, *Kur'âne'l-fecr* ifadesi geçmektedir. Müfessirler bu terkipte kastedilenin *sabah namazı* olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda âyetteki "*Kur'an*" ifadesi de *salat* (namaz) ya da *sabah namazının kıraati* olarak yorumlanmıştır.¹¹⁶

İsrâ sûresinin 78. âyetinde ise, Hz. Peygamber'e has olarak *teheccüd* namazı emredilmiştir. Teheccüd kelime olarak "hem uyumak hem de zıddı olan uyanmak ya da uykudan güçlkle uyanmak" anlamlarına gelmektedir.¹¹⁷ Dinî bir terim olarak ise, "yatsı namazı ile fecr-i sâdik arasında bir müddet uyuduktan sonra uyanıp namaz kılmayı ve bu süre içinde kılınan nâfile namazı" ifade etmektedir.¹¹⁸ Âyetteki teheccüd emri, Hz. Peygamber'e yönelik olmakla birlikte kimi âlimler bu namazın bütün Müslümanlar için vücûbiyet ifade ettiğini belirtmişlerdir.¹¹⁹ Kanaatimizce teheccüd namazı, ümmete farz olmamakla birlikte farzlardan sonraki en faziletli namaz olarak tavsiye edilmiştir.

Âyet-i kerîmelerde geçen güneşin batıya kaymasından sonra öğle ve ikindi, gecenin karanlığına kadar olan vakitte akşam ve yatsı, fecir vaktinin Kur'an'ı ile de sabah namazının kastedildiği düşüncesiyle, bu iki âyette beş vakit namazın zikredilmiş olduğu söylenmiştir.¹²⁰ Âyetlerde bunlara bir de gece kılınan teheccüd namazı ilave edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında emredilen namazların özellikle güneşin doğuşu ile batışı arasındaki vakitte yani gece anlarında yoğunluk kazandığı görülmektedir.

Hûd sûresindeki, "*Gündüzün iki tarafında ve gece saatlerinde, gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl...*"¹²¹ ifadesini de kimi müfessirler beş vakit namaza atıf olarak yorumlamışlardır. Bu bağlamda âyetin ilk kısmında (gündüzün iki tarafında) kılınan namazlardan sabah, öğle ve ikindinin, ikinci kısmında (gecenin saatlerinde) kılınan namazlardan ise, akşam, yatsı ve sabahın kastedildiği ifade edilmiştir.¹²²

Önceki satırlarda zikredilen Rûm sûresinin, "*Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tespih edin. Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah'ı tesbih edin.*"¹²³ âyetinde geçen *tesbih* ifadesi de bazı müfessirler tarafından *namaz* olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla bu iki âyette de beş vakit namaza yer verildiği söylenmiştir ki, bunların üçü inceleme konumuz olan gece vakitlerinde

¹¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/22-32; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/26-28; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3194-3195.

¹¹⁶ Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005), 8/338; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/28; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3194.

¹¹⁷ Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 536; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/4616.

¹¹⁸ Saffet Köse, "Teheccüd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/323.

¹¹⁹ Bu husustaki görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 13/146.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/336; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/27.

¹²¹ Hûd 11/114.

¹²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/601-605; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/249-250; Maverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/509; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*, thk. er-Rahhâle el-Faruk vd. (Beyrut: Dâru'l-hayr, 2. Basım, 2007), 5/28.

¹²³ er-Rûm 30/17-18.

158 | Fatih Tok. Kur'an'da Geceye Dair Kavramlar ve Eylemler

eda edilen akşam, yatsı ve sabah¹²⁴ namazlarıdır.¹²⁵ Nûr sûresinde ise, köle ve çocukların ebeveynlerin yanlarına izin alarak girecekleri vakitler bildirilirken, sabah namazı (*salâti'l-fecr*) ve yatsı namazı (*salâti'l-ıfâ*) ifadelerinde, sadece namazların vakitlerine değinilmiştir.¹²⁶

Öte yandan bazı âyetler, namazın rükünlerinden olan secde ve kıyamın özellikle geceleyin yapılmasını istemektedir. Cenâb-ı Allah'ın, "*secde et ve yaklaş*."¹²⁷ buyurduğu ve Hz. Peygamber'in de kulun Rabbine en yakın olduğu anlar¹²⁸ olarak ifade ettiği secdenin gece vakitinde olması, insanın, sessizlik ve sükûnetin hâkim olduğu bir ortamda Rabbiyle baş başa kalması anlamına gelmektedir. Âyetlerde secde bazen tek olarak zikredilirken bazen de kıyam ile birlikte gelmiştir. Allah (cc), secde ederek ve kıyamda durarak geceleyen kullarından ise övgüyle bahsetmektedir.¹²⁹ Hatta Cenâb-ı Allah'ın, gece uykusundan uyanarak kıyamda duran, secde eden ve âyetlerini okuyan ehl-i kitap mensuplarını dahi diğerlerinden ayrı tuttuğunu ve onlardan övgüyle söz ettiğini görmekteyiz.¹³⁰

Âyetlerde zikredilen hususlar, kulun gece vakitlerinde yaptığı fedakârlıklarının Allah (cc) katında oldukça kıymetli olduğunu göstermektedir. Zira kul, riya ve farklı menfaat beklentilerinin asgari düzeyde olduğu gece vakitlerinde namaz kılarak, secde ederek ve kıyamda bulunarak, Rabbine karşı ihlas ve samimiyetini göstermektedir. Bu durum, aynı zamanda kulun, Rabbinin ihsanlarına karşı şükrettiğinin bir göstergesi olmaktadır.¹³¹

3.2.3. Kur'an Tilâveti

Kur'an-ı Kerim'de, daha önce geçtiği üzere ehl-i kitap mensuplarından bir kısmının gece vakitlerinde secde ederek "*Allah'ın âyetlerini okumalarından*"¹³² bahsedilmektedir. Sessiz ve sakin bir vakitte, dünya meşgalelerinden uzaklaşarak yapılan gece okumalarının insanın zihninde ve kalbinde güçlü ve kalıcı etkiler bırakacağı açıktır. Bu yüzden Hz. Peygamber'e emredilen ilk hususlardan biri de gece kalkıp Yüce Allah'ın âyetlerini tilâvet etmesi olmuştur.

Allah (cc), Müzzemmil sûresinde Rasulüllah'a gecenin bir kısmında kalkıp tertil ile Kur'an okumasını emretmiştir. Henüz çok az âyetin nâzil olduğu dönemde böyle bir okuma, aslında daha sonra nazil olacak vahiyler için de geçerli bir okuma ve anlama biçimini ifade etmektedir. Böylelikle Hz. Peygamber'e, vahiyden istifade edebilmesi için nasıl bir okuma yöntemi takip etmesi gerektiği öğretilmiştir.

Müfessirler tertil ile Kur'an okumaktan maksadın, Kur'an-ı Kerim'i tegannisiz, tecvidiyle, her harfin, nazmın, mananın hakkını vererek okumak olduğunu ifade etmişlerdir.¹³³ Râzî ise tertil ile okumayı, "emredilen şeyin vücûbiyetini ve okuyan kimsenin ona mutlaka uyması gerektiğini idrak etmesi" şeklinde açıklamıştır.¹³⁴ Öte yandan tertil ile okuma, Kur'an'ı indirdiği hal üzere yani gerçekleştirmek istediği hedefler doğrultusunda okumak olarak da anlaşılabilir. Zira inkâr edenler Kur'an'ın tedricen inişi konusundaki şaşkınlıklarını ifade edince

¹²⁴ Fecr sûresi ilk âyeti (*Fecre yemin olsun*) de kimi müfessirlerce sabah namazı olarak yorumlanmıştır. bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/344; Râzî *Mefâtihu'l-gayb*, 31/162.

¹²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/474-475; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, 7/15; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/104.

¹²⁶ en-Nûr 24/58.

¹²⁷ el-Alak 96/19.

¹²⁸ Müslim, "Salât", 42 (No. 215).

¹²⁹ el-Furkân 25/64; ez-Zümer 39/9.

¹³⁰ Âl-i İmrân 3/113.

¹³¹ Nakledildiğine göre Hz. Peygamber, gece el ayak çekilince ve herkes uykuya daldıktan sonra ayakları şişinceye kadar namaz kılarmış. Buna şahit olan Hz. Aişe bir defasında, "Ey Allah'ın Resulü! Kendini niye bu kadar yoruyorsun? Senin geçmiş ve gelecek tüm günahların bağışlanmamış mıdır? demiş, Hz. Peygamber de, "Ey Aişe! Allah'a çok şükreden bir kul olmayayım mı?" diye cevap vermiştir. bk. Buhârî, "Teheccüd", 6 (No. 1/1130).

¹³² Âl-i İmrân 3/113.

¹³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/362-367; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/173-174; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/5427; İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: ed-Dâru't-Tunisiyye, 1984), 29/260; Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, çev. Bekir Karlığa vd. (İstanbul: Hikmet, ts.), 15/335.

¹³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/173-174.

Allah (cc), "...Biz Kur'an'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır, tane tane (tertil ile) okuduk."¹³⁵ buyurmuştur. Anlaşılan o ki teril, Hz. Peygamber de olduğu gibi ilâhî mesajın kalpleri sabit kalmasına ve tatmin etmesine vesile olan bir okuma tarzıdır.

Tertil ile okumanın özellikle gece yapılmasının temel kazanımı ise, âyetlerin taşıdığı manaların insanın zihnine ve kalbine kalıcı bir şekilde yerleşmesini sağlamasıdır. Zikredilen âyetlerde her ne kadar hitap Hz. Peygamber'e olsa da aslında âyetin muhatabı bütün inananlardır. Zaten aynı sûrenin son âyetinde geçen, "*Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor...*"¹³⁶ ifadesi, ashabın da bu emri yerine getirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda denilebilir ki, tertil ile okumayı emreden âyet müminlere, Kur'an'ı indirdiği hedefler doğrultusunda okumanın yani onu anlamının usul ve metodunu öğretmektedir.¹³⁷ Söz konusu emir, gecenin dingin vakitlerinde tertil ile yani düşünme düşünme, anlaya anlaya Kur'an okumak gerektiği mesajını vermektedir. Bu emri tatbik edenler ise, Kur'an'ı anlamada, onun içine nüfuz etmede etkili ve kalıcı sonuçlar elde edecektir.

3.2.4. Zikir ve Tesbih

Cenâb-ı Allah, gece kalkıp tertil ile Kur'an okumasını istediği Peygamberine aynı sûrede, "*Rabbini ismini zikret (an)!*"¹³⁸ emrini de vermektedir. *Rabbini ismini zikret* ifadesindeki "isim" kelimesi müsemmasına yani Rabbe işaret ettiğinden dolayı âyet, "Rabbini zikret" anlamına gelmektedir. Bir başka âyette ise, bu zikri nasıl bir ruh haliyle ve hangi zamanlarda yapması gerektiğini bildirmektedir: "*İçinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle (bağırıp çağırmaksızın) sabah-akşam Rabbini zikret ve gafillerden olma!*"¹³⁹

Kur'an-ı Kerim'in önemli kavramlarından biri olan zikir, bir şeyi anmak, hatırlamak gibi manalara gelmektedir. Zikrin dil veya kalp ya da her ikisiyle birlikte yapıldığı, bunun da unutulmuş bir şeyi hatırlama veya hatırdaki olan bir şeyi muhafaza etme yani unutmama olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁰ Bir Kur'an kavramı olarak ise zikir, Allah'ı anmak, hatırlamak, başka bir ifadeyle O'nu hiçbir zaman ve mekânda unutmamak demektir. Hemen belirtelim ki Yaratıcıyı zikir için herhangi bir zaman, mekân, ortam veya şart aranmamaktadır. Kul, her an (gece-gündüz) ve her yerde, hangi durum ve şartlar içerisinde olursa olsun Rabbini hatırlamalı, kavli ve fiilî âyetler üzerinde tefekkür ederek O'nun güç ve kudretini idrak etmelidir.¹⁴¹

¹³⁵ el-Furkân 25/32.

¹³⁶ el-Müzzemmil 73/20.

¹³⁷ Tertil ile Kur'an okuma bir hadis-i şerifte şöyle geçmektedir: "Kur'an oku da yüksel, okuduğun nispette cennet basamaklarından yukarı çık. Dünyada tertil üzere (ağır ağır) okuduğun gibi şimdi de tertil üzere oku. Şüphesiz senin cennette yerleşeceğin yer okuduğun âyetin son noktasıdır. Ne kadar okursan o kadar yükselirsin." bk. Ebû Davud, Süleymân b. el-Eş'as, *es-Sünen*, thk. Muhammed Nasiruddin el-Elbânî (Riyad: Meketebü'l-maârif, ts.), "Tertil", 355 (No. 1464); Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'an", 18 (No. 2914).

¹³⁸ el-Müzzemmil 73/8.

¹³⁹ el-A'râf 7/205. Hz. Peygamber'den sabah akşam Rabbini zikretmesinin istendiği bir başka âyet için bk. el-İnsân 76/25.

¹⁴⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 2/73; Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 179; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/1507; Reşat Öngören, "Zikir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/409. Kur'an'da zikir kavramının kullanım şekilleri ve anlamları için bk. Musa Bilgiz, "Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25, (Erzurum, 2006), 206-220.

¹⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/140-142; Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrut: Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1998), 1/321. Her an ve her halde Allah'ın zikredilmesine işaret eden bir âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: "*Onlar ayakta-yken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı zikrederler. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. 'Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru' derler.*" Âl-i İmrân 3/191. Benzer bir âyet için bk. en-Nisâ 4/103.

160 | Fatih Tok. Kur'ân'da Geceye Dair Kavramlar ve Eylemler

Gece yapılan *Allah'ı zikirin* gündüze yansıyan bir yönü de olmalıdır. İnsan, her ne kadar gündüzleri onu meşgul edecek işler çok olsa da, sabah-akşam Allah'ı hatırlamalı (zikretmeli), anmalıdır. Bu sebeple kul, kendisini Rabbinden alıkoyacak her şeyden uzak durmalıdır.¹⁴² Keza insanın kalben tatmini de Allah'ı zikirle yani O'nu unutmaksızın yaşayacağı bir hayata bağlanmıştır.¹⁴³ Zira zikrin, Yüce Allah'ı unutarak âdete ölü gibi yaşayan kalpleri diriltten bir fonksiyonu vardır.¹⁴⁴

Şunu belirtelim ki, insana Yüce Allah'ı hatırlatan her şey bir zikirdir. Bu bağlamda insana Allah'ı hatırlatan namaz bir zikir olduğu gibi tesbih, tehlil, hamdele, besmele, istiâze, dua, istiğfar gibi hususların hepsi birer zikirdir. Bilindiği gibi insana Cenâb-ı Allah'ı ve O'nun mesajlarını hatırlatan Kur'ân'ın bir ismi de *Zikir*'dir.¹⁴⁵

Zikir gibi insanın gece gündüz, bazen de sadece geceleri yapmaya davet edildiği amellerden biri de tesbihtir. Tesbih, Yüce Allah'ı, ulûhiyetle bağdaşması mümkün olmayan her türlü sıfattan, O'na eş koşmaktan ve O'na çocuk nispet etmekten uzak durmaktır.¹⁴⁶ Bu anlamda tesbih, nüzul döneminin en önemli problemi olan şirkin reddedilmesi anlamına gelmektedir. Allah (cc), insanları sabah-akşam Rablerini hatırlamaya (zikre), O'nu teşbih etmeye¹⁴⁷ çağırıldığı gibi zaman zaman da sadece geceleri tesbihte bulunmaya davet etmiştir: "*Geceleyin de onu uzun uzadıya tesbih et.*"¹⁴⁸ Yani gecenin dingin vakitlerinde Rabbini her türlü şirk unsurundan tenzih et.

Âyetlerdeki tesbih hatırlatması, inkârcıların şirk unsurlarından uzak bir inanca sahip olmalarını istemektedir. Ancak bir yandan da müminlere Rablerinin yüceliğini hatırlatmakta ve onların kalplerine tenzih akidesinin yerleşmesini hedeflemektedir. Bütün varlığın Allah'ı tesbih ettiğini vurgulayan âyetler göz önüne alındığında,¹⁴⁹ öncelikle Yaraticının ilahlık ve rablik hakkının asla başka bir varlığa layık görülmemesinin hatırlatıldığı söylenebilir. Bu bağlamda insandan beklenen ise, tenzih akidesini kendi iradesi ile kabul ve ikrar etmesidir.

Tesbihin özellikle geceleri gerçekleştirilmesi ise, vaktin getirdiği bir özellik olarak, Yüce Allah'ı her türlü noksanlıktan tenzih duygusunun tam manasıyla ve sağlam bir şekilde kalplere yerleşmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda insandan istenen gece-gündüz, sabah-akşam kendisini yaratan Rabbini tesbih/tenzih etmesidir. Öte yandan geceleri ruhlara yerleşen tenzih akidesinin gündüz hayata aksetmesi gerekir ki, bu da bir tesbihtir.

3.2.5. Dua ve İstiğfar

Dua kelimesi sözlükte "istemek, yardım çağırarak, davet etmek, seslenmek" gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵⁰ Terim olarak ise, "kulun tüm benliğiyle Allah'a yönelerek O'ndan rahmet, ihsan, bağışlanma, yardım gibi istek ve taleplerde bulunması" demektir.¹⁵¹ Bir dua çeşidi olarak istiğfar ise, günahların örtülmesini yani affedilip bağışlanmasını istemeyi ifade etmektedir.¹⁵² Cenâb-ı Allah'ın, "*Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin!...*" (el-Furkân 25/77) buyurması, O'nun, kullarının duasına verdiği önemi göstermektedir. Öte yandan,

¹⁴² Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı âyetler için bk. el-Cuma 62/10; en-Nûr 24/37; el-Mâide 5/91; el-Münâfikûn 63/9; el-Ahzâb 33/41-42; el-Enfâl 8/45.

¹⁴³ er-R'ad 13/28.

¹⁴⁴ Hz. Peygamber zikreden bir kimse ile zikretmeyen bir kimse hakkında şöyle bir benzetme yapmıştır: "Zikreden kimse ile zikretmeyen kimse diri ile ölü gibidir." Buhârî, "De'avât", 66 (No. 6407).

¹⁴⁵ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 2/73. Kur'ân'ın zikir olarak nitelendirildiği âyetler için bk. el-Hicr 15/6, 9; en-Nahl 16/44; Yâsîn 36/11.

¹⁴⁶ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 2/208-209; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 3/1914.

¹⁴⁷ el-Enbiyâ 21/20; er-Rûm 30/17-18.

¹⁴⁸ el-İnsân 76/25-26. Benzer muhtevadaki âyetler için bk. Kâf 50/40; et-Tûr 52/49.

¹⁴⁹ er-Ra'd 13/13; el-İsrâ 17/44; el-Hac 22/18; en-Nûr 24/41; er-Rahmân 55/6; el-Haşr 59/24. Kur'ân'da tesbih kelimesinin kullanım alanıyla ilgili geniş bilgi için bk. Yaşar Ünal, "Tesbih Kavramı Üzerine", *Dini Araştırmalar* 15/41 (Temmuz - Aralık 2012), 175-180.

¹⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 2/1385-1389; Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 169-170.

¹⁵¹ Atilla Yargıcı, *Kur'ân'da Dua*, (İstanbul: Nida, 2019), 17-18; Osman Cilacı, "Dua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/529.

¹⁵² Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 362.

"Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra da O'na tövbe edin ki sizi belirlenmiş bir süreye kadar güzel bir şekilde yararlandırın ve her fazilet sahibine iyiliğinin karşılığını versin."¹⁵³ âyeti, kulların Yüce Allah'ın nimetine kavuşabilmeleri için O'ndan af ve mağfiret dilemeleri gerektiğini haber vermektedir.

Hemen belirtelim ki önemine değindiğimiz dua ve istiğfar için herhangi bir zaman dilimi söz konusu değildir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in, özellikle gecenin belli vakitlerindeki dua ve istiğfarlardan bahsettiğini görmekteyiz. Örneğin Hz. Peygamber, Cenâb-ı Allah'ın her gece, gecenin son üçte birinde en yakın semaya inip, "Kim bana dua ediyor ona icabet edeyim, kim benden bir şey istiyor ona vereyim, kim bana istiğfar ediyor onu bağışlayayım."¹⁵⁴ buyurduğunu haber vermektedir. Bu hadis-i şerif, gecenin özellikle sabaha doğru olan kısmına özel bir önem atfedildiğini göstermektedir.

Allah (cc), bazı kullarının uykularından fedakârlık yaparak geceleri duada bulduklarını haber vermektedir: "Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar..."¹⁵⁵ Onların bu halleri, cennete götüren en önemli amellerden biri olarak zikredilmektedir. Keza müşriklerin Hz. Peygamber'e gelerek zayıf, köle ve fakir Müslümanları yanından uzaklaştırırsa kendisiyle görüşüp anlaşabileceklerini söylediklerinde Cenâb-ı Allah, söz konusu Müslümanların en önemli özelliğinin sabah-akşam Rablerinin rızasını dileyerek dua etmeleri olduğunu söyleyip, onların bu teklifinin kesin bir dille reddedilmesini istemiştir.¹⁵⁶

Kulun Rabbine duasında yer vereceği en önemli hususlardan biri de istiğfar yani bağışlanma isteğidir. Bu ise, herhangi bir zaman veya yer aramaksızın sabah-akşam dile getirilebilecek bir taleptir. Bununla birlikte Allah (cc) hoşnut olduğu kullarının özellikle gecenin son kısmı olan seher vakitlerinde istiğfarda (bağışlanma) bulduklarından bahsetmektedir: "Şüphesiz (muttakiler) geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde bağışlama dilerlerdi."¹⁵⁷ Yine Allah (cc), sabreden, sadık, itaatkâr, infakta bulunan kimseler olarak nitelediği bir kısım kullarını aynı zamanda, "...seher vakitlerinde bağışlanma dileyen"¹⁵⁸ kimseler olarak tarif etmiştir. Görünen o ki özellikle seher vaktinde yapılan dua ve istiğfar, Yüce Allah'ın kullarından razı olmasına vesile olan amellerdendir. Bu durum aynı zamanda bizlere, af ve mağfiretin kazanılabileceği en uygun vakitlerden birini göstermektedir.

Zikredilen âyet-i kerîmeler, özellikle gece vakitlerinde yapılan dua ve bağışlanma dileğinin Allah (cc) nezdindeki değerini göstermesi açısından önemlidir. Çünkü kulun, geceleyin ve özellikle de seher vakitlerinde, kâinat uykudayken, her yer karanlık ve sessizliğe bürünmüşken Rabbine yönelmesi, onun ihlas ve samimiyetine işaret etmektedir. Çünkü gece vakitleri, dünya ve dünyadakilerle ilişkilerin kesildiği ve gözlerden irak dolayısıyla da rıyanın en az olduğu anlardır. Bu sebeple söz konusu vakitlerde insanın, Rabbinden istekleri konusunda dürüst ve samimi bir tavır geliştirdiği söylenebilir.

3.2.6. Davet ve Tebliğ

Her peygamber, muhataplarını sadece ve sadece Yüce Allah'a kulluk etmeye davet etmiştir. İnsanları tevhide çağırırken ise, mümkün olan her zamanı ve mekânı değerlendirmişlerdir. Bu konuda ise her türlü ikna yöntemini ve usulünü kullanmışlardır. Sonuçta da kimi

¹⁵³ Hûd 11/3.

¹⁵⁴ Buhârî, "Tevhîd", 35 (No. 7494); "De'avât", 14 (No. 6321); Müslim, "Salâti'l-müsâfirin" 24, (No. 168).

¹⁵⁵ es-Secde 32/16.

¹⁵⁶ el-En'âm 6/52; el-Kehf 18/28. Âyetlerin sebep-i nüzûlü ile ilgili rivayetler için bk. Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûnî Za'lûl (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1991/1411), 219, 306; Suyûtî, Celaleddin b. Ebî Bekir, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru'l-Hicr li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003), 6/55-56; 9/526; Bedreddin Çetiner, *Fâtihadan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, (İstanbul: Çağrı, 2002), 1/363-368; 2/584-586.

¹⁵⁷ ez-Zâriyât 51/17-18.

¹⁵⁸ Âl-i İmrân 3/17.

162 | Fatih Tok. Kur'ân'da Geceye Dair Kavramlar ve Eylemler

inkarcılar iman etmiş kimileri de kalplerini, gözlerini ve kulaklarını tebliğe kapatıp inkarlarına devam etmişlerdir.

Hız. Nûh, şirk üzere yaşayan kavmini yıllarca Yüce Allah'a kulluğa ve peygamber olarak kendisine itaate çağırmıştır. Onun tüm gayretlerine rağmen muhataplarının büyük çoğunluğu inkara devam etmiştir. İnkarcıların helak vakti yaklaştığında da Hız. Nûh, şu sözlerle üzerine düşen sorumluluğunu yerine getirdiğini ifade etmiştir: *"Rabbim, doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım... Sonra ben onları açık açık davet ettim. Sonra, onlarla hem açıktan açığa hem de gizli konuştum."*¹⁵⁹

Zikredilen âyetlerde Hız. Nûh, kavmini gece-gündüz, gizli-açık her zaman ve her şekilde Hakk'a davet ettiğini söylemektedir. Araştırmamız açısından dikkat çeken husus, onun gece vakitlerinde de kavmine tebliğde bulunmasıdır. Şunu belirtelim ki İslam'ın ilk yıllarında olduğu gibi davetin bazen gizlilik içerisinde yapılması gerekebilir. Bu durumda gece, peygamberlerin davetine zarar vermek isteyenlere karşı bir tür örtü vazifesi görmektedir. Zaten tebliğ için herhangi bir zaman ya da mekân söz konusu değildir. Bu sebeple tebliğ görevi, gündüz olduğu gibi gece vakitlerinde yerine getirilmelidir.¹⁶⁰

Öte yandan kimi inkârcılar, kamu baskısıyla karşılaşmaktan veya itibarlarına zarar gelmesinden çekindikleri için İlâhî hakikatlere kulak vermekten kaçınmaktadırlar. Örneğin Ebû Cehil, Ebû Süfyan ve Ahnes b. Şerîk'in, geceleri gizlice ve birbirlerinden habersizce gidip Hız. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunu dinledikleri nakledilmektedir.¹⁶¹ Aslında onlar, cazibesine kapıldıkları Kur'ân'ın mesajlarını öğrenmek istiyorlardı. Fakat konularından ötürü bunu açık bir şekilde yapamıyorlardı. İşte gece, bu tür kaygıları olan insanların hakikatleri dinleyebilmelerine de ortam hazırlamaktadır.

3.2.7. İnfak

Cenâb-ı Allah'ın mümin kullarından yerine getirmelerini istediği temel sorumluluklardan biri de malî durumu iyi olanların ihtiyaç sahiplerine infakta¹⁶² bulunmalarıdır. Aslında infak edilen mal, Yüce Allah'ın zengin malına kattığı fakirin hakkıdır.¹⁶³ Zira Allah (cc), dünyadaki imtihanın bir gereği olarak herkesi aynı maddî imkânlar içerisinde yaratmamıştır. İnsanın zenginlik içinde olması, onun için bir mükâfat olmaktan ziyade imtihanında ilave bir yükümlülük anlamına gelmektedir.

İnsandaki mal kazanma ve biriktirme sevgisi, infakta bulunmanın yani sadaka ve zekât sorumluluğunu yerine getirmenin önündeki en önemli engellerdir. Hemen belirtelim ki infak etmek için herhangi bir yer veya zaman gerekmemektedir. İhtiyaç sahibinin olduğu her yerde ve zamanda infakta bulunulabilir. Bu yüzden Allah (cc), ahirette kendilerine ecirler vaat ettiği ve asla korku ve hüzn görmeyeceklerini bildirdiği bir grubu, *"Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık infak edenler..."*¹⁶⁴ olarak tanımlamaktadır. Görünen o ki bu insanlar, nefislerini mal sevgisinin esiri olmaktan kurtarmışlar ve mallarındaki fakirin hakkını kendilerine ulaştırabilmek için gece-gündüz ayrımı yapmaksızın infak da bulunmuşlardır.

¹⁵⁹ Nuh 71/5, 8-9.

¹⁶⁰ İbn Âşûr'a göre, Hız. Peygamber'e yönelik *"geceleyin kalk"* (Müzzemmil 73/2) emri, gece-gündüz her vakitte onun kendisini tebliğ işine vermesini salık vermektedir. Bununla birlikte ondan geceleri biraz uyku ve dinlenmeye de zaman ayırması istenmiştir. bk. İbn Âşûr, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 29/257-258.

¹⁶¹ Muhammed b. İshâk, *Sîretü İbni İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah (Mağrib: Ma'hedü'd-dirâsât ve'l-ebhâs li't-ta'rib, 1396/1976), 169; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (b.y.: y.y., ts.), 315.

¹⁶² İnfak, "Allah'ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynı ve nakdî yardımda bulunması" olarak tarif edilebilir. İnfak'ın lügat ve terim anlamları için bk. Mustafa Çağrı, "İnfak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/289; Ali Rıza Gül, "Kur'ân'daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi", *Dini Araştırmalar* 8/22 (2005), 240-243.

¹⁶³ ez-Zâriyât 51/19.

¹⁶⁴ el-Bakara 2/274.

Konumuz açısından düşünüldüğünde ise, infakın özellikle gece yapılmasının hem alan hem de veren kimseler açısından çeşitli anlamlar taşıdığı söylenebilir. İnfakın geceleri ve özellikle de gizli yapılması, ihtiyaç sahiplerinin toplum içerisinde rencide olmamaları ve onurlarının zedelenmemesi açısından önemlidir. Veren kimse de gece ve gizlice infakta bulunduğu için kendini büyük ölçüde riyaya (gösterişe) düşmekten kurtarmış olmaktadır. Zira riya, insanların amellerini boşa çıkaran bir duygudur.¹⁶⁵

Sonuç

Kur'an-ı Kerim, bir tam günü ya da sürekliliği ifade ederken sık sık gece-gündüz veya sabah-akşam ifadelerini kullanmaktadır. Her geçtiği yerde gündüzden önce zikredilen gece, zaman zaman ise tek başına gelmektedir. Sabah akşam şeklindeki terkiplerde ise, bazen sabah bazen akşam önce zikredilmektedir. Bir günün iki parçası olan gece ve gündüz, Kur'an'da aynı zamanda Allah'ın varlığının, kudretinin ve birliğinin bir âyeti yani delili olarak sunulmaktadır.

Hemen belirtelim ki geceyi gündüzden farklı kılan kendine has bazı hususiyetleri vardır. Gece, gündüz geçim derdiyle koştururken zihnen, ruhen ve bedenen yıpranan insanın dinlenmesine uygun bir ortam hazırlamaktadır. Zira gece, insanın uyuyup dinlenmek ve sükûnet bulmak için ihtiyaç duyduğu karanlığa, sessizliğe ve sakinliğe sahiptir. Bununla birlikte Allah Teâlâ, insan ömrünün yarısına tekabül eden gecenin tamamen uyku ve dinlenme ile geçirilmesini de istememektedir.

İnsan, gecenin sessiz ve sakin ortamında sadece bedenini değil aynı zamanda zihnini ve ruhunu da dinlendirmektedir. Böylelikle insan ertesi güne, daha dinç bir zihin, ruh ve bedenle çıkmaktadır. Öte yandan gece vaktinde, bir yandan önceki günün amel ve eylemlerinin muhasebesi yapılırken, bir yandan da sonraki güne hazırlık yapılmaktadır.

Allah (cc), insanlardan, gecenin bazı vakitlerinde çeşitli eylem, amel ve ibadetler yapmalarını istemiştir. Bu bağlamda akşam, yatsı ve sabah namazları, gece olarak tanımladığımız güneşin doğuşu ve batışı arasındaki zaman dilimi içerisinde kılınmaktadır. Aynı şekilde evvâbîn ve teheccüd gibi Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği geceye has bazı namazlar vardır. Bunun yanında Kur'an tilâveti, dua, istiğfar, tesbih, zikir gibi insan zihnini ve ruhunu inşa edecek bazı amellerin geceleri de yapılması tavsiye edilmiştir. Keza âyet-i kerîmeler, tebliğ ve infak gibi eylemlerin de hem gündüz hem de gece vakitlerinde yani her zaman yapılması gerektiğini ifade etmektedir.

Gece yapılan ibadet ve ameller, gündüze göre daha çok ihlas, samimiyet ve safiyet içermektedir. Zira insan gece vakitlerinde, gözlerden irak nefis ve Rabbiyle baş başa kalmaktadır. Bu durum ise, insanın amellerini boşa çıkaran riya ve gösterişten uzaklaşmasını sağlamaktadır. İnsanın, herkesin uyuduğu bir vakitte nefisine galip gelerek uykusundan kalkıp ibadet ve taatte bulunması, onun ihlas ve samimiyetinin bir göstergesidir. Öte yandan gece yapılan okuma ve tefekkürler, insanın zihninde ve kalbinde derin ve kalıcı etkiler bırakmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, insanın sorumluluk vakti sadece gündüzle sınırlı değildir. Bu sebeple insan, gece ve gündüzünü birlikte düşünmeli, gününü bir bütün olarak planlamalıdır. Ayrıca her vaktin kendine has özelliklerini dikkat alarak, Yaratıcı'nın kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirmeye çalışmalıdır. Zira günden güne tüketilen ömür sermayesinin kazanca dönüşmesi, insanın zaman nimetine karşı bilinçli ve sorumlu bir yaklaşım sergilemesine bağlıdır.

¹⁶⁵ el-Bakara 2/264.

Kaynakça

- Bahammam, Ahmed Salem. "İslâmî Bir Perspektiften Uykü". çev. Faruk Özdemir. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Temmuz 2013), 361-375.
- Baş, Erdoğan. "Kur'ân'ın Zamanın Yarısı Olan Geceye Yüklelediği Anlam". *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu*, 08-11 Ekim 2015, 1/41-50, Konya: 2016.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Mahmud Ahmed el-Atraş vd. 3 Cilt, Beyrut: Dâru'r-raşîd, 2000.
- Bilgiz, Musa. "Kur'ân'da Zikir Kavramının Anlam Alanı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006), 209-236.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhibbiddin el-Hatîb ve Muhammed Fuâd Abdülbâki. 4 Cilt, Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400 h.
- Bulut, Halil İbrahim. "Sünnî Gelenekte Mûcize Kavramı ve Hz. Salih'in Deve Mûcizesi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/3 (2004), 137-150.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yayınları, 11. Basım, 1997.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh*. thk. Ahmed Abdülğafur Attâr. 6 Cilt, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 4. Basım, 1990.
- Cilacı, Osman. "Dua". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/529-530, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çağrı, Mustafa. "İnfak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/289-290, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çanga, Mahmut. *Kur'ân-ı Kerîm Lügati*. İstanbul: Timaş, 2007.
- Çetiner, Bedreddin. *Fâtîha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*. İstanbul: Çağrı, 2002.
- Çiçek, Yakup. "Fecr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/286-287, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: İFAV, 52. Basım, 2016.
- Duran, Muhammet Ali. "Âyet Kavramı ve Anlam Alanı Üzerine Bir Analiz". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (Mart 2014), 39-74.
- Ebu Davud, Süleymân b. el-Eş'âs. *es-Sünen*. thk. Muhammed Nasıruddin el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-maârif, ts.
- Gözeler, Esra. *Kur'ân Âyetlerin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: KURAMER, 2016.
- Gül, Ali Rıza. "Kur'ân'daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi". *Dini Araştırmalar* 8/22 (2005), 239-261.
- Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitabu'l-Ayn*. thk. Abdulhamid Hendâvî. 4 Cilt, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir b. Muhammed. *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt, Tunus: ed-Dâru't-Tunisiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*. thk. er-Rahhâle el-Faruk vd. 8 Cilt, Beyrut: Dâru'l-hayr, 2. Basım, 2007.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebevîyye*. thk. Mustafa es-Sekâ vd. 2 Cilt, b.y.: y.y., ts.
- İbn İshâk, Muhammed. *Sîretü İbni İshâk*. thk. Muhammed Hamidullah. Mağrib: Ma'hedü'd-dirâsât ve'l-ebhâs li't-ta'rîb, 1396/1976.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. Kahire: Dâru'l-maârif, ts.
- İbn-i Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid. *Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 Cilt, Beyrut: Dâru'ihyâ'l-kütübî'l-Arabiyye, ts.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'ân'da İnsanın Temel İhtiyaçları*. Ankara: Gece, 2017.
- Köse, Saffet. "Teheccüd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/323-325, İstanbul: TDV, 2011.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 2 Mart 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmusin et-Türkî. 24 Cilt, Beyrut: Risale, 2006.

- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. thk. Mecdî Bâsellûm. 14 Cilt, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2005.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. 6 Cilt, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2. Basım, 2007/1468.
- Muhammed Fuâd Abdalbâkî. *el-Mucemu'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'an*. Kahire: Daru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1364 h.
- Müslim b. Hacâc, Ebu'l-Hüseyin. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. 5 Cilt, Beyrut: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1991/1412.
- Nesâî, Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. thk. Mektebü tahkiki't-türâsi'l-İslâmî. 8 Cilt, Beyrut: Dâru'l-marife, ts.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedevî. 3 Cilt, Beyrut: Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1998.
- Öngören, Reşat. "Zikir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/409-412, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Râgıp el-İsfahânî. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Seyyid Kılânî. Beyrut: Dâru'l-marife, ts.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981.
- Seyyid Kutup. *Fî Zilâli'l-Kur'an*. çev. Bekir Karlığa vd. 16 Cilt, İstanbul: Hikmet, ts.
- Soysaldı, Hacı Mehmet. "Kur'an Âyetleri ve Hadisler Perspektifinden Uyku Hakkında Bir Değerlendirme". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Aralık 2018), 79-102.
- Suyûtî, Celâleddin. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*. 2 Cilt, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 3. Basım, 1996.
- Süleymanova, Naile. "Ashab-ı Kehf Olayı Üzerine Tıpta ve Dinimizde Uyku". *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu* Kahramanmaraş 2012. ed. Seydihan Küçükdağlı, Serdar Yakar. 421-426, Kahramanmaraş: Öncü, 2013.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an-te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt, Kahire: Dâru hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. İbrahim İvaz. 5 Cilt, Matbatü Mustafa el-Elbânî ve Evladihi, 2. Basım, 1975.
- Ünal, Yaşar. "Tesbih Kavramı Üzerine". *Dini Araştırmalar* 15/41 (Temmuz-Aralık 2012), 163-184.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbu nüzûli'l-Kur'an*. thk. Kemal Besyûnî Za'lûl. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1991.
- Yavuz, Yunus Vehbi. "Evvâbîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/544-545, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki ve Çetin, Abdurrahman. "Âyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/242-244, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdusselam Şahin. 6 Cilt, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 4. Basım, 2006.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt, Lübnan: Mektebetü'l-asriyye, 2009.